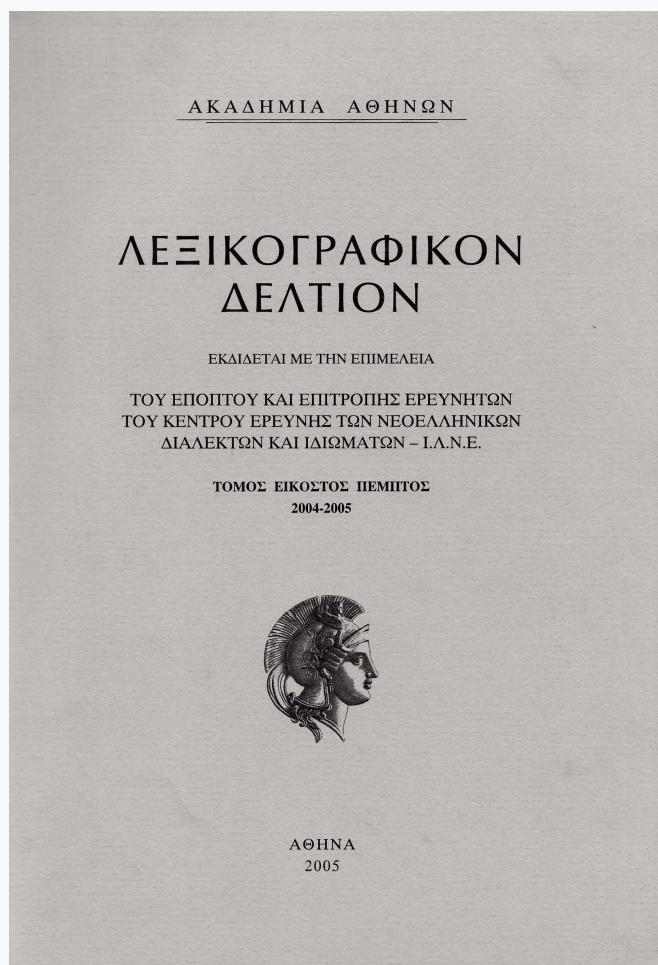

Λεξικογραφικόν Δελτίον

Τόμ. 25 (2005)

Λεξικογραφικόν Δελτίον

**Μικρασιατικά ιδιώματα περιοχής Βιθυνίας και
Ιωνίας (αποτελέσματα μίας γλωσσικής
αποστολής)**

Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΕΠΟΠΤΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – Ι.Λ.Ν.Ε.

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

2004-2005

ΑΘΗΝΑ

2005

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ
BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE

25 (2004-2005)

ISSN: 0400-9169
e-ISSN: 2945-2759

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΕΠΟΠΤΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – Ι.Λ.Ν.Ε.

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

2004-2005

ΑΘΗΝΑ

2005

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ
ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – Ι.Λ.Ν.Ε.

Β. Δίπλα 1 - Λεωφόρος Συγγρού 129 Αθήνα 117 45

Επιμέλεια εκδόσεως:

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΟΜΗΣ, Ακαδημαϊκός, Επόπτης του Κέντρου.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗ, Διευθύντρια του Κέντρου.

ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΜΠΕΗΣ, Ερευνητής.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΚΑΡΛΑ, Ερευνήτρια.

ACADÉMIE D'ATHÈNES
CENTRE DE RECHERCHES DES DIALECTES GRECS
MODERNES

1, rue V. Dipla - 129, bd Syngrou Athènes 117 45

Comité de rédaction:

NICOLAS KONOMIS, Membre de l'Académie d' Athènes.

ELEFThERIA GIAKOUMAKI, Directrice du Centre.

STAMATIS BÉIS, Chercheur.

GRAMMATIKI KARLA, Chercheur.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
<i>Αγγελική Ευθυμίου & Γραμματική Κάρολα: Οι περιπέτειες ενός Καζανόβα στα λεξικά της νεοελληνικής: Ο λεξικογραφικός χειρισμός των κυρίων ονομάτων με μεταφορική σημασία . .</i>	5-34
<i>Χρυσούλα Καραντζή - Ανδρειωμένου: Γλωσσογεωγραφικά του νομού Καστοριάς</i>	35-68
<i>Κώστας Καραποτόσογλου: Έτυμολογικά τής δυτικής κρητικής διαλέκτου</i>	69-118
<i>Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου: Μικρασιατικά ιδιώματα περιοχής Βιθυνίας και Ιωνίας (αποτελέσματα μιας γλωσσικής αποστολής)</i>	119-148
<i>Emmanuelle Moser - Karagiannis: Animale forme? Quelques réflexions sur l' utilisation des noms d' animaux en grec et en français</i>	149-160
<i>Αντώνης Δ. Μπουσμπούκης: Βλάχικα λατινογενή δάνεια σε νεοελληνικά ιδιώματα της Μακεδονίας</i>	161-168
<i>Μαρία Κ. Παπαδοπούλου: Το ιδίωμα της Πάτμου</i>	169-196
<i>Πίνακας ελληνικών λέξεων</i>	197-221
<i>Πίνακας φράσεων</i>	223
<i>Πίνακας ξένων λέξεων</i>	224-228

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ
ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΒΙΘΥΝΙΑΣ ΚΑΙ ΙΩΝΙΑΣ
(ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΜΙΑΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ)*

Με εντολή της Ακαδημίας Αθηνών πραγματοποίησα το φθινόπωρο του 2003 γλωσσική αποστολή σε προσφυγικούς συνοικισμούς του Νομού Θεσσαλονίκης για τη συλλογή ιδιοματικής γλωσσικής ύλης από την πόλη Προύσα της Βιθυνίας, την ευρύτερη περιοχή της Βιθυνίας και τα Αλάτσατα της Ιωνίας. Για τα νεοελληνικά μικρασιατικά γλωσσικά ιδιώματα της Προύσας και των Αλατσάτων το αποθησαυρισμένο υλικό στο Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής (ΙΑΝΕ) της Ακαδημίας Αθηνών είναι λιγοστό και διάσπαρτο¹, ενώ υπάρχουν ιδιώματα της Βιθυνίας και της Ιωνίας που δεν εκπροσωπούνται στο Αρχείο του ΙΑΝΕ με αυτοτελείς συλλογές².

* Το κείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί επεξεργασμένη μορφή Έκθεσης που υπέβαλα στην Ακαδημία Αθηνών με τα αποτελεσμάτων της γλωσσικής μου αποστολής σε προσφυγικούς συνοικισμούς του Νομού Θεσσαλονίκης το φθινόπωρο του 2003.

1. Γλωσσικό υλικό για το ιδίωμα της Προύσας βρίσκεται αποθησαυρισμένο στο χειρόγραφο του Γ. Ντελόπουλου, *Γλωσσική συλλογή από τον νομό Φλορίνης*, 1975 (χφ ΙΑΝΕ 1080) και για το ιδίωμα των Αλατσάτων στα χειρόγραφα των Δ. Πουλάκι, *Λέξεις εκ Τσεσμέ και άλλων μερών*, 1884 (Χφ ΙΑΝΕ 38) και Ν. Γ. Κοντοσόπουλου, *Συλλογή γλωσσικού υλικού εκ των γλωσσικών ιδιωμάτων των Μικρασιατικών παραλίων (Ιωνίας – Προποντίδος) και Θράκης από πρόσφυγες εγκατεστημένους εις την περιοχήν Εδέσσης*, 1965 (χφ ΙΑΝΕ 860).

2. Στα χειρόγραφα του Αρχείου του ΙΑΝΕ βρίσκεται αποθησαυρισμένη γλωσσική ύλη από τις ακόλουθες περιοχές της Βιθυνίας: *Απολλωνιάς, Αρακλειά, Αρβανιτοχώρι, Αρετσού, Αρμουτλή, Κατιρλί, Κίος, Κοντζές, Κουβούκλια, Κουρί, Μουδανιά, Μπάσκιοϊ, Νίκαια, Νικομήδεια, Ντεμιρντέσιον, Παλλαδάριον, Πιστικοχώρια, Προύσα, Σιγή, Τρίγλια, Τσινάριον*. Ο κύριος όγκος του γλωσσικού υλικού βρίσκεται στα ακόλουθα χειρόγραφα του ΙΑΝΕ: α) Χφ 410 *Κατιρλί Βιθυνίας* (Συλλογή Π. Μακρή, 1888 [Πρόκειται για χειρόγραφο του Ε(λληνικού) Φ(ιλολογικού) Σ(υλλόγου) Κ(ωνσταντινουπόλεως)]), β) Χφ 412 *Κατιρλί Βιθυνίας* (Συλλογή Π. Μακρή, 1894 [= Χφ ΕΦΣΚ]), γ) Χφ 414 *Κατιρλί Βιθυνίας* (Συλλογή Π. Μακρή, 1889 [= Χφ ΕΦΣΚ]), δ) Χφ 415 *Κουρί και Αρβανιτοχώριον Βιθυνίας* (Συλλογή Π. Μακρή, 1890 [= Χφ ΕΦΣΚ]), ε) Χφ 416 *Κοντζές, Αρβανιτοχώριον και Τσινάριον Βιθυνίας* (Συλλογή Π. Μακρή, 1890 [= Χφ ΕΦΣΚ]), στ) Χφ 424 *Βιθυνία* (Συλλογή Π. Μακρή με λεξιλόγιο και παραμύθια Ντεμιρντεσιού

Η συλλογή προσφυγικού υλικού, η οποία συνδέεται σήμερα –όπως είναι φυσικό– με πολλαπλά προβλήματα, έχει ως στόχο να καταγράψει και να διασώσει τις τελευταίες γλωσσικές μαρτυρίες από τους εναπομείναντες αυθεντικούς φορείς των μικρασιατικών ιδιωμάτων, έτσι ώστε (α) να σχηματισθεί μία όσο το δυνατόν πληρέστερη εικόνα για τα ιδιώματα και την εν γένει γλωσσική κατάσταση των ελληνικών πληθυσμών της Μικράς Ασίας πριν από τη μετοικεσία του 1922, αλλά και (β) να διαπιστωθεί –εφόσον βέβαια υπάρχει διαθέσιμο γλωσσικό υλικό για σύγκριση (παλαιότερες γλωσσικές συλλογές από τις ίδιες περιοχές)– ο βαθμός της επίδρασης που δέχτηκαν τα μικρασιατικά ιδιώματα αφενός από την νεοελληνική κοινή, αφετέρου από τα διάφορα τοπικά ιδιώματα, με τα οποία ήρθαν σε επαφή οι πρόσφυγες μετά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα.

Την ανάγκη της περισυλλογής και της μελέτης γενικά των διαλέκτων και

Προύσης, Αρμουτλή και Κατιρλί, 1890 [= Χφ ΕΦΣΚ]), ζ) Χφ 699 *Κίος Βιθυνίας* (Συλλογή Ν. Γ. Κοντοσόπουλου από Νέα Κίο Αργολίδας, 1957), η) Χφ 725 *χωριά Βιθυνίας, Προποντίδας, Ιωνίας* (Συλλογή Σ. Μάνεση, 1958), θ) Χφ 753 *διάφοροι τόποι Βιθυνίας, Προποντίδας* (Συλλογή Σ. Μάνεση, 1959), ι) Χφ 921 *Νικομήδεια Βιθυνίας* (Συλλογή Ν. Γ. Κοντοσόπουλου, 1970), ια) Χφ 1065 *Παλλαδάριον Βιθυνίας* (Συλλογή Κ. Μαντά, 1975), ιβ) Χφ 1078 *Πιστικοχώρια Βιθυνίας* (Συλλογή Α. Μπουσμπούκη, 1976), ιγ) Χφ 1109 *Πιστικοχώρια Βιθυνίας* (Συλλογή Α. Μπουσμπούκη, 1976), ιδ) Χφ 1137 *Αρακλειά Βιθυνίας* (Συλλογή Σ. Νικολαΐδη, 1977), ιε) Χφ 1323 *Πιστικοχώρια Βιθυνίας* (Συλλογή Μ. Σπυριδωνίδου-Σκαρούλη, 1992). Γλωσσικό υλικό από την περιοχή της Βιθυνίας περιέχουν και τα ακόλουθα χειρόγραφα του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών: Χφ 1132 *Σιγή Βιθυνίας* (Συλλογή Μ. Λιουδάκι, 1937) και Χφ 1140 *Τρίγλια Βιθυνίας* (Συλλογή Μ. Λιουδάκι, 1938). Στα χειρόγραφα του Αρχείου του ΙΑΝΕ βρίσκεται εξάλλου αποθησαυρισμένη γλωσσική ύλη από τις ακόλουθες περιοχές της Ιωνίας: *Αλάτσατα, Βουρλά, Γκριτζάλια, Ερυθραία, Έφεσος, Καράμπουρνα, Κάτω Παναγιά, Κορδελιό, Κρήνη, Μαγνησία, Μενεμένη, Μπουρνόβα, Νασλί, Πέργαμος, Σεβντήκιοϊ, Σμύρνη, Σόκια*. Ο κύριος όγκος του γλωσσικού υλικού βρίσκεται στα ακόλουθα χειρόγραφα: α) Χφ 37 *Κρήνη (Τσεσμέ) Ιωνίας* (Συλλογή Α. Πουλάκι, 1891), β) Χφ 38 *Κρήνη και άλλα μέρη τής Ιωνίας* (Συλλογή Δ. Πουλάκι, 1884), γ) Χφ 248 *Κρήνη Ιωνίας* (Συλλογή Α. Πουλάκι, 1885 [= Χφ ΕΦΣΚ]), δ) Χφ 249 *Κρήνη Ιωνίας* (Συλλογή Α. Πουλάκι, 1882 [= Χφ ΕΦΣΚ]), ε) Χφ 342 *Βουρλά Ιωνίας* (Συλλογή Γ. Οικονόμου, 1921), στ) Χφ 740 *Βουρλά Ιωνίας* (Συλλογή Ν. Μηλιωρή, 1958), ζ) Χφ 860 *Ιωνία-Προποντίδα-Θράκη* (Συλλογή Ν. Γ. Κοντοσόπουλου, 1965), η) Χφ 907 *Κάτω Παναγιά Ιωνίας* (Συλλογή Σ. Μάνεση, 1969). Για τη βιβλιογραφία τη σχετική με τα μικρασιατικά ιδιώματα των υπό έρευνα περιοχών βλ. D. V. Vayacacos, «Le grec moderne – Les dialects – Bibliographie»: *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 12 (1972) 173 κ.ε., του ίδιου, «Γλωσσική βιβλιογραφία των ετών 1971-1977»: *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 13 (1978) 83-226 και Ν. Γ. Κοντοσόπουλος, *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*, Αθήνα: Εκδ. Γρηγόρη, 2001, Παράρτημα σ. 218 κ.ε. Ο Ν. Γ. Κοντοσόπουλος επισημαίνει βέβαια σχετικά ότι «δεν υπάρχουν ειδικές, διεξοδικές μονογραφίες για τα γλωσσικά ιδιώματα της Αιολίδας, της Ιωνίας, της Κυζικηνής Χερσονήσου και της Βιθυνίας (λίμνη Απολλωνιάδας, Κίου κ.λπ.)» (ό.π., σ. 218).

ιδιωμάτων της μικρασιατικής ελληνικής γλώσσας είχε από ενωρίς τονίσει ο πατέρας της ελληνικής γλωσσολογίας Γ. Ν. Χατζιδάκις, ο οποίος με την είσοδο του 20^{ου} αιώνα και πριν ακόμη χαθούν για τον ελληνισμό τα μικρασιατικά εδάφη έγραφε σχετικά: «*Η συστηματική επίμονος μελέτη των διαλέκτων τούτων [της Μικρασιατικής ελληνικής γλώσσας] και καθ' εαυτήν σφόδρα διδακτική θα είναι και επί την μεσαιωνικήν ημών γλώσσαν πλείστον φως θα διαχύση. Τούτο μανθάνει έκαστος ενθυμηθείς την γενικήν γλωσσικήν αρχήν, καθ' ην όταν από τινος γλώσσας αποσπασθώσι μέρη τινά αυτής ούτως ώστε επί μακρούς αιώνας μηδεμία εν αυτοίς να υπάρχη επικοινωνία, συμβαίνει, ώστε τὰπο-σπασθέντα από του όλου στελέχους εν άλλοις μεν να νεωτερίσωσι μάλλον του υπολειφθέντος μέρους, εν άλλοις δε τὰνάπαλιν να τηρήσωσιν τὰρχαία πολύ πιστότερον*»³.

Στα πλαίσια της γλωσσικής μας αποστολής και ύστερα από σχετικές πληροφορίες που μας παραχώρησε η Νομαρχία Θεσσαλονίκης, σε συνδυασμό και με προσωπική πληροφόρηση, η γλωσσική έρευνα στο Νομό Θεσσαλονίκης επικεντρώθηκε στους Δήμους Συκεών και Τριανδρίας, δύο παλιούς προσφυγικούς συνοικισμούς της Θεσσαλονίκης με σχετικά συμπαγείς προσφυγικούς πληθυσμούς από τις υπό έρευνα περιοχές. Στις περιοχές αυτές αναζητήθηκαν φορείς των γλωσσικών ιδιωμάτων, άνθρωποι που έζησαν την προσφυγιά ή που μεγάλωσαν μέσα σε συνθήκες προσφυγιάς, γεννημένοι αμέσως μετά την εγκατάσταση των δικών τους στην Ελλάδα. Η έρευνα απέδωσε ενδιαφέρον γλωσσικό υλικό: α) για το ιδίωμα της Προύσας, σημαίνουσας πόλης στην περιοχή της αρχαίας Βιθυνίας, β) για το ιδίωμα του εν πολλοίς άγνωστου παραλίμνιου χωριού Σιμάβλο, στο δυτικό άκρο της Βιθυνίας, γ) για το ιδίωμα του ελληνικού χωριού Ντερέκιοϊ, ΒΔ. της Προύσας και δ) για το ιδίωμα του Αλάκλισε, ελληνικού χωριού στη βιθυνική ενδοχώρα. Για το ιδίωμα των Αλατσάτων της Ερυθραίας στη Δυτική Μ. Ασία η έρευνα απέδωσε αρκετά πλούσιο ονοματολογικό υλικό.

Η συλλογή του υλικού έγινε με τη μέθοδο της καταγραφής εκφωνήσεων συνεχούς ιδιοματικού λόγου. Συγκεκριμένα, ηχογραφήθηκε ο ρέων λόγος υπερήλικων κατά κανόνα ατόμων –μεταξύ αυτών και ενός υπέργηρου άνδρα

3. Γ. Ν. Χατζιδάκις, «Βιβλιοκρισία, Σαραντίδου Αρχελάου. Η Σινασός, ήτοι θέσις, ιστορία και διοικητική κατάστασις, ήθη, έθιμα και γλώσσα της εν Καππαδοκία κωμοπόλεως Σινασού. Εν επιμέτρω δε και σύντομος περιγραφή των εν ταις επαρχίαις Καισαρείας και Ικονίου Ελληνικών Κοινοτήτων ως και των εν αυταίς σωζομένων Ελληνικών διαλέκτων εν σχέσει προς την εν Σινασώ λαλουμένην. Εν Αθήναις, τυπογραφείον Ι. Νικολαΐδου 1899 σελ. 287»: *Αθηνά* 12 (1900) 482-483. [= *Μ(εσαιωνικά και) Ν(έα) Ε(λληνικά)*, τόμ. Β', Εν Αθήναις. Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1907, σ. 539-540]. Βλ. επίσης του ιδίου, «Περί της ανάγκης μελέτης των γλωσσικών ιδιωμάτων των εκ Μικράς Ασίας προσφύγων και περί ιατροσοφίων εν παπύροις»: *Αθηνά* 36 (1924) 325-327.

γεννημένου το 1915 στην Προύσα– με τις αφηγήσεις τους για τον εν γένει βίο των Ελλήνων τόσο στις παλιές όσο και στη νέα τους πατρίδα⁴. Εκτός από το προφορικό γλωσσικό υλικό η έρευνα απέδωσε και δύο γραπτές μαρτυρίες για τα ιδιώματα Προύσας και Αλάκλισε. Πρόκειται (α) για ικανό αριθμό επιστολικών δελταρίων ιδιωτικής αλληλογραφίας, συνταγμένων μεταξύ των ετών 1955 και 1975 από πρόσφυγες της πρώτης προσφυγικής γενιάς, τα οποία περιέχουν ενδιαφέρον γλωσσικό υλικό για το ιδίωμα της Προύσας⁵ και (β) για αυτοβιογραφικό κείμενο 19 χειρόγραφων σελίδων, το οποίο συνέταξε πρόσφυγας γεννημένος το 1905 στο χωριό Αλάκλισε και το οποίο περιέχει γλωσσικό υλικό για το ιδίωμα του ελληνικού αυτού χωριού του Νομού Προύσας⁶.

Από την πρώτη επεξεργασία του γλωσσικού υλικού που συγκεντρώθηκε προέκυψαν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά κατά ιδίωμα, τα οποία και παρουσιάζονται στη συνέχεια στις βασικές τους γραμμές.

Το γλωσσικό ιδίωμα της Προύσας⁷

Στους πρόποδες του βιθυνικού Ολύμπου στη ΒΔ. Μικρά Ασία και σε μικρή απόσταση από τις μικρασιατικές ακτές της Προποντίδας απέναντι από το αρχαίο Βυζάντιο, η πόλη της Προύσας, φημισμένη για την παραγωγή και επεξεργασία της μετάξης, για τα θερμά της λουτρά, αλλά και για την απαράμιλλη ομορφιά του τοπίου της, κατείχε σημαίνουσα θέση στην περιοχή της Βιθυνίας

4. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μαρτυρίες των πληροφορητών για την παρουσία της ελληνικής γλώσσας και τις μορφές της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στους τόπους καταγωγής των. Οι παροιμίες, τα γνωμικά, ο εθιμικός βίος (βάπτιση, γάμος, θάνατος), οι τομείς των επιτηδευμάτων και της λαϊκής ιατρικής, αλλά και τα παρωνύμια που χρησιμοποιούσαν, παρουσιάζουν μεγάλο γλωσσικό πλούτο. Ιδιαίτερα πλούσια είναι και η συλλογή μικροτοπωνυμίων των προσφυγικών συνοικισμών και άλλων περιοχών της προπολεμικής Θεσσαλονίκης –*Βενιζελοχώρι*, *Κοντυλοχώρι* ή *Τσαλδαλοχώρι* ήσαν για παράδειγμα παλαιότερες ονομασίες τού προσφυγικού συνοικισμού τής Τριανδρίας, πριν επικρατήσει η σημερινή ονομασία.

5. Οι επιστολές αυτές προέρχονται από το προσωπικό αρχείο της μητέρας μου, Παναγιώτας Παναγιωτοπούλου-Κωνσταντινίδου.

6. Αντίγραφο του κειμένου αυτού είχε την ευγενή καλοσύνη να μας παραχωρήσει ο Διευθυντής του Ιστορικού Κέντρου του Δήμου Συκεών κ. Κωνσταντίνος Νίγδελης, τον οποίο και από τη θέση αυτή ευχαριστώ θερμά.

7. Για μια λεπτομερέστερη περιγραφή του ιδιώματος βλ. Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου, «Το γλωσσικό ιδίωμα της Προύσας Βιθυνίας»: *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 25^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 7-9 Μαΐου 2004*, Θεσσαλονίκη 2005 (υπό εκτύπωση).

ήδη από τα αρχαία χρόνια. Πατρίδα του φιλόσοφου Δίωνα του Χρυσόστομου, η Προύσα ιδρύεται τον 6^ο αι. π.Χ. από Βιθυνούς Θράκες⁸, εξελληνίζεται τελείως ήδη από τον 2^ο π.Χ. αιώνα⁹ και υπάγεται στο Ρωμαϊκό κράτος το 74 π.Χ. Επί Βυζαντίου γνωρίζει επιδρομές και διαρπαγές από Σκύθες (3^{ος} αι. μ.Χ.), Άραβες (947 μ.Χ.) και αργότερα Τούρκους. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους περνά στην κυριαρχία των Λατίνων, ανακαταλαμβάνεται από τον Θεόδωρο Λάσκαρι και προσαρτάται στην Αυτοκρατορία της Νικαίας. Το 1326 μ.Χ. κυριεύεται οριστικά από τους Οθωμανούς Τούρκους και γίνεται πρωτεύουσα του Οθωμανικού κράτους. Ένα μέρος του χριστιανικού πληθυσμού της Προύσας καταφεύγει τότε στην παραλιακή πόλη της Κίου ή περνά απέναντι στην Κωνσταντινούπολη¹⁰. Ένα άλλο μέρος του χριστιανικού πληθυσμού παραμένει στην πόλη και σε μεγάλο βαθμό εξισλαμίζεται. Η χριστιανική κοινότητα της Προύσας συρρικνώνεται, αλλά δεν εξαφανίζεται¹¹. Ολόκληρη η περιοχή της Βιθυνίας υφίσταται κατά την περίοδο αυτή σοβαρή πληθυσμιακή φθορά. Λιγосτοι είναι οι χριστιανοί κάτοικοι που διασώζονται, κυρίως οι εγκατεστημένοι στις παράλιες πόλεις και κώμες. Μετά την άλωση της Βιθυνίας, αλλά και κατά τους αιώνες που ακολουθούν, η ευρύ-

8. Σύμφωνα με τα πορίσματα της σύγχρονης ιστορικής έρευνας η πόλη ιδρύθηκε τον 6^ο αι. π.Χ. από Βιθυνό ηγεμόνα και επανιδρύθηκε το 185 π.Χ. από τον Βιθυνό βασιλιά Προυσία τον Α'. Βλ. σχετικά Thomas Corsten, "Zur Gründung von Prusa ad Olympum [Bithynien]": *Tyche* 4 (1989) 33-34. Για την ιστορία της Προύσας βλ. επίσης: (α) Βασίλειος Ι. Κάνδης, *Η Προύσα, ήτοι αρχαιολογική, ιστορική, γεωγραφική και εκκλησιαστική περιγραφή αυτής μετ' επισυνημμένων αρχαίων επιγραφών, τοπογραφικού χάρτου και εικόνων διαφόρων οικοδομημάτων*, Εν Αθήναις. Εκ του Τυπογραφείου «Ασμοδαίος» Γ. Σταυριανού, 1883, (β) Μάρκος Κλεώνυμος και Χρήστος Παπαδόπουλος, *Βιθυνικά ή Επίτομος μονογραφία της Βιθυνίας και των πόλεων αυτής*. Εν Κωνσταντινουπόλει. Τύποις Ι. Α. Βρεπτού, 1867, (γ) Αθανάσιος Ε. Τσακαλώτος, *Η Προύσα και αι θερμαί πηγαί αυτής*, Εν Αθήναις. Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1923, (δ) Βενέδικτος Φ. Αδαμαντιάδης, «Σελίδες τινές εκ του κοινοτικού βίου των τελευταίων δεκαετηρίδων της Προύσης»: *Μικρασιατικά Χρονικά* 2 (1939) 292-318, (ε) Του ιδίου, «Τα τελευταία έτη της ελληνικής κοινότητος Προύσης»: *Μικρασιατικά Χρονικά* 4 (1948) 96-125, (στ) Του ιδίου, «Η εκκλησιαστική επαρχία Προύσης»: *Μικρασιατικά Χρονικά* 8 (1959) 97-128, (ζ) Χ. Γ. Πατρινέλης, «Ειδήσεις για την ελληνική κοινότητα της Προύσης (15^{ος}-17^{ος} αι.)»: *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 7 (1988-1989) 9-50.

9. Ο εξελληνισμός των φυλών των Βιθυνών Θρακών έγινε με τη διείσδυση Ελλήνων αποίκων από τα παράλια στα μεσόγεια της Βιθυνίας. Βλ. σχετικά Μ. Κλεώνυμος και Χ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 123 και Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1939), ό.π., σ. 293.

10. Χ. Γ. Πατρινέλης, ό.π., σ. 11 και Μ. Κλεώνυμος και Χ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 28 κ.ε. και 79, όπου και σχετικές αναφορές στις πηγές.

11. Χ. Γ. Πατρινέλης, ό.π., σ. 11 κ.ε.

τερη περιοχή δέχεται εποίκους από την νότια Βαλκανική και ειδικότερα από την Ελλάδα (Θράκη, Ήπειρο, Θεσσαλία)¹². Πρόκειται για πληθυσμούς που μεταφέρονται βίαια στη Βιθυνία, προκειμένου να εργασθούν ως δουλοπάροικοι στα τουρκικά τσιφλίκια. Παράλληλα η περιοχή δέχεται και μετανάστες από την Πελοπόννησο, την Ήπειρο, τη Θράκη, ορισμένα νησιά του Αιγαίου, καθώς και από χριστιανικές κοινότητες της Ανατολής. Οι πληθυσμοί αυτοί μετα-κινούνται στην εύφορη περιοχή της Βιθυνίας οικειοθελώς, καθώς βρίσκονται σε αναζήτηση εργασίας¹³. Πόσοι από τους νέους αυτούς πληθυσμούς εγκαταστάθηκαν στην πόλη της Προύσας είναι άγνωστο¹⁴. Πενιχρά είναι επίσης τα υπάρχοντα ιστορικά στοιχεία σχετικά με τον τόπο προέλευσης των χριστιανικών πληθυσμών που εγκαταστάθηκαν στην πόλη κατά τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας¹⁵. Σημειώνουμε στο σημείο αυτό ότι ήδη από την εποχή του Μιχαήλ του Η΄ του Παλαιολόγου (1260-1282) βρίσκονταν εγκατεστημένοι στη Βιθυνία και Γενοβέζοι, χάριν εμπορίου. Τους Γενοβέζους εμπόρους ακολούθησαν ήδη πριν από την επικράτηση των Οθωμανών Αρμένιοι και Εβραίοι έμποροι¹⁶.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και πριν την κήρυξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου η πόλη αριθμούσε σύμφωνα με επίσημες στατιστικές 50.000 Τούρκους, 7.500 Αρμένιους, 5.500 Έλληνες, 3.000 Εβραίους και μικρό αριθμό άλλων ξένων¹⁷. Η ελληνική κοινότητα της πόλης ήταν κατανεμημένη σε τρεις συνοικίες

12. Επί Βαγιαζήτ του Α΄ (1347-1403) 30.000 Έλληνες φέρεται ότι μεταφέρθηκαν ως δουλοπάροικοι από την Ευρώπη στην Ασία (βλ. Μ. Κλεώνυμος και Χ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 32, σημ. 1 και σ. 88).

13. Βλ. Χ. Γ. Πατρινέλης, ό.π., σ. 13-16, Μ. Κλεώνυμος και Χ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 32 σημ. (1), 67 σημ. (3) και 88 και Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1959), ό.π., σ. 114.

14. Χ. Γ. Πατρινέλης, ό.π., σ. 13.

15. Σε αγιοταφικό κατάστιχο από την πρώτη μεταβυζαντινή περίοδο (1565-1567) με εισφορές χριστιανών κατοίκων της Προύσας δηλώνονται ως τόποι προέλευσης ορισμένων από αυτούς ο Τίρναβος Θεσσαλίας, η Ελασσόνα, η Καλόλιμνος της Προποντίδας, η Θεσσαλονίκη, η Κρήτη, το Μπελοκομίτι της Ευρυτανίας, το χωριό Καταφύγι κ.ά., ενώ σημειώνεται και το εθνικό επώνυμο «Μοραΐτης» (βλ. Χ. Γ. Πατρινέλης, ό.π., σ. 16).

16. Μ. Κλεώνυμος και Χ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 33. Στην Προύσα παρέμειναν εξάλλου μετά το 1821 ως εξόριστες και ομογενείς οικογένειες Μεγάλων Διερχμηνέων και Βοεβοδών (Νικολάου Μαυρογένους, Καλλιμάχη κλπ.), οι οποίες με την ενίσχυση των σχολείων έδωσαν ώθηση στην πνευματική ανάπτυξη των Ελλήνων κατοίκων της Προύσας. Βλ. σχετικά Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1939), ό.π., σ. 300 κ.ε. και του ιδίου (1959), ό.π., σ. 108 κ.ε.

17. Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1959), ό.π., 104. Βλ. και τους στατιστικούς πίνακες που δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό του Μικρασιατικού Συλλόγου «Η Ανατολή» *Ξενοφάνης* 2 (1904-1905) 88-89. Μετά το 1914 εγκαταστάθηκαν στην Προύσα και Έλληνες πρόσφυγες εκτοπισμένοι από τα παράλια της Βιθυνίας (Τρίγλια) και από τα ελληνικά χωριά γύρω από το Γενί-Σεχίρ, με αποτέ

– τη συνοικία του Μπαλούκ-παζάρ, του Καγιά-μπασι και του Ντεμίρ-καπού–, οι οποίες χωρίζονταν μεταξύ τους από αλλογενείς πληθυσμούς. Κάθε συνοικία είχε το δικό της ορθόδοξο ναό και μέχρι το 1898 διατηρούσε δική της δημοτική σχολή και –πλην μιας περιπτώσεως– παρθεναγωγείο με ανώτερες τάξεις ελληνικής σχολής. Αργότερα οι ενοριακές σχολές συνενώθηκαν σε ένα κεντρικό αρρεναγωγείο και ένα κεντρικό παρθεναγωγείο, τα οποία στεγάστηκαν στο μέγαρο των Ευγενιδείων Εκπαιδευτηρίων¹⁸. Οι Έλληνες της Προύσας ήταν κυρίως επαγγελματίες ή καταστηματάρχες, ενώ πολλοί από αυτούς ασχολούνταν με τη σηροτροφία. Οι περισσότερες Ελληνίδες εργάζονταν στα μεταξουργεία της πόλης ή στις βιοτεχνίες παραγωγής μεταξωτών υφασμάτων και λουτρικών ειδών. Ομιλούμενη γλώσσα μεταξύ των Ελλήνων της Προύσας ήταν η ελληνική και η τουρκική. Οι δίγλωσσοι ελληνικοί πληθυσμοί της πόλης διακρίνονταν σε ελληνόφωνους και τουρκόφωνους με βάση τη γλώσσα (ελληνική ή τουρκική) που ήταν η επικρατέστερη. Την ιδιόμορφη γλωσσική κατάσταση των ελληνικών πληθυσμών της πόλης περιγράφει χαρακτηριστικά ο λόγιος γιατρός από την Προύσα Β. Φ. Αδαμαντιάδης: «*Αι τρεις [ελληνικαί] συνοικίαι [της Προύσης] ένεκα της μικράς μεταξύ των επικοινωνίας, ιδίως κατά τους παλαιότερους χρόνους, διέφεραν εν μέρει και από απόψεως γενικής αναπτύξεως η μία από την άλλην. Ενώ εις την συνοικίαν Μπαλούκ-παζάρ επεκράτει μεταξύ των ομογενών η ελληνική, εις το Ντεμίρ-καπού επεκράτει η τουρκική, εις δε την συνοικίαν του Καγιά-μπασι κειμένην εις το μέσον των δύο άλλων, ωμιλείτο εν μέρει η ελληνική και εν μέρει η τουρκική*»¹⁹. Αλλού πάλι σημειώνει ότι στις συνοικίες με τουρκόφωνο ελληνικό πληθυσμό «*υπήρχε μία φιλότιμος προσπάθεια, ιδίως μεταξύ των μητέρων, να ομιλούν προς τα τέκνα των εις την ελληνικήν, έστω και παρεφθαρμένην*»²⁰. Το γλωσσικό υλικό που συγκεντρώσαμε στο Ν. Θεσσαλονίκης στα πλαίσια της γλωσσικής μας αποστολής επιβεβαιώνει την ύπαρξη της διαφοροποίησης αυτής μεταξύ ελληνόφωνων και τουρκόφωνων ελληνικών πληθυσμών της Προύσας.

λεσμα ο ελληνικός πληθυσμός της πόλης να αυξηθεί και να πλησιάσει στα τέλη του 1921 τις 20.000. Βλ. σχετικά Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1948), ό.π., σ. 113 και Α. Ε. Τσακαλώτος, ό.π., σ. 22.

18. Για τα ελληνικά εκπαιδευτήρια της Προύσας βλ. Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1939), (1948) και (1959). Για στατιστικά στοιχεία σχετικά με τον αριθμό των Ελλήνων μαθητών και δασκάλων της πόλης βλ. τους πίνακες στον *Ξενοφάνη* 2 (1904) 88-89.

19. Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1948), ό.π., σ. 104. Βλ. και του ιδίου (1939), ό.π., σ. 298 κ.ε.

20. Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1959), ό.π., σ. 108.

(α) Το ιδίωμα των ελληνόφωνων πληθυσμών της Προύσας

Το ιδίωμα των Ελλήνων της Προύσας που μεγάλωσαν σε κυρίαρχο ελληνόφωνο περιβάλλον (ελληνόφωνες συνοικίες της πόλης) και έλαβαν για μικρότερο ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα ελληνόγλωσση εκπαίδευση, φοιτώντας στα ελληνικά σχολεία της πόλης, βρίσκεται πολύ κοντά στη νεοελληνική κοινή. Όταν ρωτά κανείς σήμερα πρόσφυγες για το ιδίωμα που μιλούσαν οι γονείς ή οι παππούδες τους στην Προύσα, παίρνει την απάντηση ότι μιλούσαν κανονικά την ελληνική, χωρίς διαφορές, ότι μιλούσαν «καθαρά ελληνικά». Σημειώνουμε ότι οι ελληνόφωνοι πληθυσμοί της Προύσας μιλούσαν παράλληλα με το ιδίωμα και την τουρκική γλώσσα σε μία μορφή της την οποία οι ίδιοι τη χαρακτήριζαν 'εξευγενισμένη'. Τα παιδιά όμως, όσα γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στην Ελλάδα μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, δεν διδάχθηκαν από τους γονείς τους την τουρκική. Πρόκειται για μια συνειδητή επιλογή της πρώτης γενιάς των προσφύγων, που είχε ως στόχο να προστατευθεί η προφορά των παιδιών τους από τις ξενικές επιδράσεις.

Από το προφορικό και γραπτό υλικό που συγκεντρώθηκε στα πλαίσια της γλωσσικής μας αποστολής συνάγονται ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με τα μορφο-φωνητικά, συντακτικά και λεξιλογικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος των ελληνόφωνων πληθυσμών της Προύσας, τα οποία και παραθέτουμε στη συνέχεια.

Από τα φωνητικά γνωρίσματα του ιδιώματος αναφέρουμε τα ακόλουθα:

1) Το φωνηεντικό σύστημα του ιδιώματος έχει κυρίαρχο «νότιο» χαρακτήρα, με απαθή τα άτονα *e* (=ε, αι) και *o* (=ο, ω) και διατήρηση των άτονων τελικών *i* (=ι, η, ει, οι) και *ou*.

2) Σε ορισμένες λέξεις το άτονο *e* προφέρεται ως *i* (π.χ. *Ευαγγελίστρια*, *χρυσάνθιμα*, *φιλινάδα*, *σινιμά* αντί *Ευαγγελίστρια*, *χρυσάνθεμα*, *φιλαινάδα*, *σινεμά*) και το άτονο *i* ως *e* (π.χ. *δεκά μου*, *δελαδή*, *μαγερεύει*, *Αχειροποίητος*, *πρόχερα* αντί *δικά μου*, *δηλαδή*, *μαγειρεύει*, *Αχειροποίητος*, *πρόχειρα*).

3) Συχνό είναι το φαινόμενο της αφαίρεσης άτονων και σπανιότερα τονισμένων αρκτικών φωνηέντων (π.χ. *'στειεύσαι*; = *αστειεύσαι*; *'γινάρες* = *αγκινάρες*, *'σπερινός* = *εσπερινός*, *'μοβόροι* = *αιμοβόροι*, *'πώς* = *όπως*, *'φτός 'ταν 'νας μικρός δρόμος* = *αυτός ήταν ένας μικρός δρόμος*, *'π' δη βελοπόννησο* = *από την Πελοπόννησο*, *το 'δγείασω μέσα* = *θα το αδειάσω μέσα*).

4) Γενικά παρατηρούνται συχνά συντμήσεις λέξεων, με αποβολή μερικές φορές ολόκληρων συλλαβών (π.χ. *δελά* ή *δηλά* = *δηλαδή*, *μ'δαξύ* = *εν τω μεταξύ*, *τουλά'στον* = *τουλάχιστον*, *'κρασιάτης* = *Μικρασιάτης*, *'κά μου* = *δικά μου*, *ύστα* = *ύστερα*).

5) Ασυνίζητη μένει συχνά η φωνηεντική ακολουθία *ια* (π.χ. *θεωρία* αντί *θωρία*, *θεία*, *κυρία* + Όνομα, *εκκλησία*, *μία*, αλλά και πολλά σύνθετα με την πρόθεση *διά*, όπως *διαλύσων*, *διαμέρισμα*, *διάφορα*, *σπανιότερα* και *διά* αντί *για*), η ακολουθία *εο* (π.χ. *Γεώργος*, και *όλας*, *δίκαιο* αντί *Γιώργος*, *κιόλας*, *δίκιο*) και η ακολουθία *ιο* (π.χ. *τελείωσε*, *ατελείωτα*, *στρατιωτικά*, *ποιός* αντί *τέλειωσε*, *ατέλειωτα*, *στρατιωτικά*, *ποιος*).

6) Τα συμφωνικά συμπλέγματα *μπ*, *ντ*, *γκ*, ιδιαίτερα όταν αυτά προέρχονται από συνεκφορά λέξεων, προφέρονται χωρίς προερρίνωση (π.χ. *χοδρός*, *βουκιές*, *τσιγούνης*, *δε βορεί*, *δε δους θυμάμαι*, *δε γόβει*). Το φαινόμενο όμως δεν παρουσιάζει αυστηρή κανονικότητα. Έτσι ακούγονται και τύποι όπως *δένδρα*, *έμβοροι*, *κανγελάκι* κ.ά.

7) Σε αρκετές λέξεις παρατηρείται το φαινόμενο της ηχηροποίησης άηχων φθόγγων. Π.χ. *βάρκο* = *πάρκο*, *βάγος* = *πάγκος*, *βελερίνα* = *πελερίνα* (<γαλλ. *pèlerine*)), *δεκές* = *τεκές*, *γεμετζές* = *κεμετζές*. Στη λέξη *έχω* το *χ* ακούγεται μερικές φορές ως *γ* (*έγω* = *έχω*).

8) Ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού *γ* παρατηρείται σε μεμονωμένες λέξεις, όπως π.χ. *κλαίγω*, *πάγω* (= *πάω*) ή *ZANAGE* (= *ZANAE*).

9) Αρχαία συμφωνικά συμπλέγματα, όπως τα *λφ*, *φθ*, *χθ*, *κτ*, *σθ*, *νδρ*, παραμένουν πολύ συχνά απαθή (π.χ. *αδελφός*, *φθάσουν*, *Ευθύμης* αλλά και *Εφτύμης*, *ανεχθώ* αλλά και *εχτροί*, *κτυπούσε*, *νεόκτιστα*, *φαντασθείς*, *Αλεξάνδρα*, *ανδρογυναίκα*).

10) Το σύμπλεγμα *σχ* τρέπεται συχνά σε *σκ* (π.χ. *σκέδγιο*, *σκάρα*).

11) Το σύμπλεγμα *ντ*, συνήθως από ξένο *nt*, προφέρεται συχνά *ν-τ* (π.χ. *ταν-τελένιος*, *βεράν-τα*, *κον-τυλένιος*, *δόν-τι*).

12) Σε μεμονωμένες λέξεις παρατηρείται ανάπτυξη φωνήεντος ή ημιφώνου ανάμεσα σε συμφωνικό σύμπλεγμα (π.χ. *φρέσικος* αντί *φρέσκος*, *κατιμέρια* «τηγανίτες από φύλλο διπλωμένο πολλές φορές» <τουρκ. *katmer*, *Κυρ^ε-γιάκος* αντί *Κυριάκος*,).

13) Ένα ουρανικό *γ* αναπτύσσεται συνήθως μπροστά από το ημίφωνο *ι* όταν προηγούνται οι φθόγγοι *δ*, *θ*, *ρ*, *σ* και ακολουθεί *α* ή *ο* (π.χ. *σημάδγια*, *ιδγίος*, *ρεβίθγια*, *μεργιά*, *γνήσγια*).

14) Ένα ουρανικό *χ* αναπτύσσεται μπροστά από τα συνιζημένα *ια* και *ιο*, όταν προηγούνται οι φθόγγοι *π* και *τ* ή ενίοτε και το *φ* (π.χ. *πχιό*, *έπχιανε*, *ρεματχιά*, *τέτχοιο*, *φχιαγμένο* αλλά και *φγιαγμένο*).

Ως προς τη μορφολογία παρατηρούνται οι ακόλουθοι ιδιωματισμοί:

1) Ο φθόγγος *τ* του άρθρου προφέρεται συχνά ως *d* (π.χ. *do* = *το*, *da* = *τα*, *dous* = *τους*). Απαντά επίσης τύπος άρθρου *τ'ς* (= *της*) και σπάνια ο μεσαιωνικός τύπος της αιτιατικής πληθυντικού του θηλυκού *τες* (= *τις*).

2) Η αιτιατική πληθυντικού πολλών αρσενικών ονομάτων είναι ίδια με την ονομαστική, π.χ. *Είχε κάτι βασιλικοί - Ο Θεός να σας έχει καλά όλοι σας*.

3) Ορισμένα ουσιαστικά σχηματίζουν την ονομαστική πληθυντικού σε -οι αντί -ες (π.χ. *άδροι* αντί άντρες).

4) Ευχρηστούν αρχαίες καταλήξεις πληθυντικού αρσενικών ουσιαστικών σε -αι αντί -ες (π.χ. *αθληταί, στρατιώται, παίχται*).

5) Επίδοση παρουσιάζει το φαινόμενο της παράλειψης ή αφαίρεσης της ρηματικής αύξησης που φέρει τον τόνο στον παρατατικό και τον αόριστο, με παράλληλη διατήρηση ή καταβιβασμό τού τόνου στο θέμα (π.χ. *έχαμε* = είχαμε, *'τάν* = ήταν, *'σάν* = ήσαν, *'βάλες* = έβαλες, *'φέραν* = έφεραν, *'θέλε* = ήθελε *'πέσε* = έπεσε, *'δείξε* = έδειξε)²¹.

6) Συχνά ακούγεται ο μεσαιωνικός τύπος *έναι* του γ' ενικού προσώπου του ρ. *είμαι* αντί του κοινού *είναι*. Άλλοι ιδιωματικοί ρηματικοί τύποι είναι οι ακόλουθοι: *να διώ* ή *να ιδώ* (= να δω), *είσθε* (= είστε), *ήσθαν* (= ήσασταν), *ήνδανε* (= ήσαν), *φοβότανε* (= φοβόντουσαν), *θα έβγουν* (= θα βγούν).

7) Ορισμένα βαρύτονα ρήματα γίνονται περισπώμενα, π.χ. *ανακαινούν* (= ανακαινίζουν), *κρημνούν* (= γκρεμίζουν), *πονοκεφαλώ* = (μετβ.) πονοκεφαλιάζω.

8) Η ενεστωτική κατάληξη των βαρύτονων ρημάτων στη μέση φωνή είναι -ομαι (π.χ. *χαίρουμαι, εύχουμαι, κάθουμαι*).

9) Απαντά κατάληξη παρατατικού σε -ηγα αντί του κοινού -ούσα (π.χ. *μπόρηγα* = μπορούσα).

10) Πολύ συχνά απαντούν οι τύποι 'ε (= δεν), 'α (= να), 'α (= θα), α (= αν). Π.χ. *'ε βορ' 'α da συγκεντρώσω* (= δε μπορώ να τα συγκεντρώσω), *'ε νομίζω* (= δε νομίζω), *'α προλάβουμε να φάμε* (= να προλάβουμε να φάμε), *'α σου δώσω* (= θα σου δώσω), *Αυτό 'α το πάρω μέσα, 'α διαβάσω* (= αυτό θα το πάρω μέσα, να το διαβάσω), *'ά ήταν νέοι σε ηλικία* (= αν ήταν νέοι σε ηλικία). Σποραδικά το *θα* ακούγεται *τα* (π.χ. *τα ωριμάσουν* αντί *θα ωριμάσουν*).

11) Διατηρείται ο αρχαίος αιτιολογικός σύνδεσμος *ότι* και με τη μορφή 'τι, καθώς και ο μεσαιωνικός αιτιολογικός σύνδεσμος *διατί*. Π.χ. *Να την συμβουλευσεις την τρελή, ότι έκανε παρακέντηση [το παιδί] και πρέπει να το προσέχει πολύ* (από επιστολή) - *'Τί 'ταν παχύ το μωρό, το λέγαν βουλούκο* - *Νομίζει διατί το γέννησε, έχει το δικαίωμα να το σκοτώνει και όλας* (από επιστολή).

21. Το φαινόμενο της παράλειψης της ρηματικής αύξησης που φέρει τόνο απαντά στον Όμηρο: π.χ. *έχες, φάγες, μάθες* (βλ. σχετικά Γ. Ν. Χατζιδάκις, *Σύντομος ιστορία της Ελληνικής γλώσσας*, β' έκδοσης, Αθήναι 1915, σ. 100 και του ιδίου, *MNE*, τόμ. Α', σ. 27).

12) Διατηρούνται επίσης οι μεσαιωνικοί τύποι των επιρρημάτων *επάνου*, *απάνου*, *κάτου*, καθώς και ο ομηρικός και μεταγενέστερος τύπος *τέσσερες*²² του αριθμητικού *τέσσερεις*.

13) Συχνά αντί του ειδικού συνδέσμου *ότι* χρησιμοποιείται το *που*. Π.χ. *Έμαθα που παίρνει 10 [στα μαθήματα] – Γράφετε στο γράμμα που θα έρθετε – Ξυπνώ το πρωί και θαρρώ που είσθε μέσα στην κάμαρα* (από επιστολή).

Από τις συντακτικές ιδιομορφίες του ιδιώματος αναφέρουμε:

1) Τη συχνή παράλειψη του άρθρου, π.χ. *΄πίθετο δε do θυμάμαι* (= Το επίθετο δεν το θυμάμαι).

2) Την επίδοση της σύνταξης προσδιορίζον-προσδιοριζόμενο σε κτητικές περιφράσεις αντί του κοινού προσδιοριζόμενο-προσδιορίζον (π.χ. *τ'ς Ευθυμίας αδερφός, του Ισάκ γυναίκα*).

3) Τη συχνή χρήση απλής αιτιατικής για τη δήλωση επιρρηματικών εννοιών, οι οποίες στην κοινή εκφράζονται με εμπρόθετους προσδιορισμούς (π.χ. *Είχε νερά ορισμένα μέρη* = Είχε νερά σε ορισμένα μέρη, *Προύσα ητάν κι αυτός* = Από την Προύσα ήταν κι αυτός, *Το τετράγωνο το δικό μας μέχρι κάτω τες Καραμανλούδες θα γίνει βάρκο* = ...μέχρι κάτω στις Καραμανλούδες...).

4) Την παράλειψη του *να*, *θα*, *αν* στην αρχή ιδίως της πρότασης. Π.χ. *Το καθαρίσω;* (= Να το καθαρίσω;) – *Άτε, πάμε μέσα, ξαπλώσουμε λίγο* – *Τα βάλουμε να βράσουν* (= Θα τα βάλουμε να βράσουν) – *Το γάνω εγώ καλά* (= Θα τον κάνω εγώ καλά, «θα τον περιποιηθώ») – *Τα δικά μου [παπούτσια] τα βγάλω έξω* (= θα τα βγάλω έξω) – *Τά 'βαζε όλα μαζί, θά 'βαφαν* (= Αν τα έβαζε όλα μαζί, θα έβαφαν).

5) Τη σύνταξη της αντωνυμίας εμμέσου αντικειμένου του ρήματος σε πτώση αιτιατική αντί για γενική (π.χ. *με το δέσανε* = μου το δέσανε, *σε κάνει αταξίες* = σου κάνει αταξίες, *με λέγει* = μου λέει).

6) Την παράλειψη του επαναληπτικού αντωνυμικού αντικειμένου μετά το κανονικό ονοματικό αντικείμενο, όταν αυτό προηγείται του ρήματος. Π.χ. *Τα λουτρά τους φημίζαν πολύ* αντί *Τα λουτρά τους τα φημίζαν* (= επαινούσαν) *πολύ* – *Τα γράμματα είχα παραγγείλει στον ταχυδρόμο να δίνει* (= να τα δίνει) *στον Αργύρη* (από επιστολή). Το φαινόμενο αυτό είναι σχετικά σπάνιο.

7) Την απρόσωπη σύνταξη του ρ. είμαι στη φράση *είναι να μη* + ρήμα (π.χ. *Είναι να μη δου αρέσει;* = Είναι δυνατό να μην του αρέσει;).

8) Τη χρήση ιδιόμορφων συντάξεων, π.χ. *μου εγαταλείψατε* = με εγκατα-

22. Βλ. Ι. Κ. Προμπονάς, *Κοινά γλωσσικά στοιχεία στα Ομηρικά έπη και στη Νέα Ελληνική αμάρτυρα στην Αττική πεζογραφία*, Αθήνα: Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, 2003, σ. 45.

λείψατε – παρακαλώ στο Θεό – αναλόγως στους γονείς – σ' παραλίες / σ' κόρες / σ' Χορτατζήδες (τοπων. Θεσσαλονίκης) = στις παραλίες / στις κόρες / στους Χορτατζήδες.

9) Την επίδοση των επαναληπτικών ουσιαστικών (π.χ. *δαμγάδες-δαμγάδες* = με στάμπες εδώ κι εκεί, *σειρές-σειρές* = σε σειρές, *κάτσια-κάτσια* = διπλωμένα), καθώς και του σχήματος της παραμορφωτικής αναδίπλωσης λέξεων με πρόταξη αρκτικού μ- (π.χ. *κούπες μούπες*, *ξίδι μίδι*, *θείες μείες*, *Θανάσης Μανάσης*)²³.

Στο χαρακτηριστικό επιτονισμό του ιδιώματος ανήκουν η παρατεταμένη προφορά τών τονισμένων συλλαβών (π.χ. *τό-οτε*, *στρωμέ-ενο*, *γραμμό-οφωνο*), αλλά και η συχνή ανάπτυξη δευτερεύοντος τόνου στη λήγουσα προπαροξύτων λέξεων, συνήθως ρηματικών τύπων (π.χ. *ή-ητανέ-ε*, *ρά-αβανέ-ε*, *γιό-ορταζά-α*, *ύ-υστερά-α*).

Το ιδιωματικό λεξιλόγιο των ελληνόφωνων πληθυσμών της Προύσας έχει αρκετούς αρχαϊκούς τύπους, πολλές βυζαντινές λέξεις, αλλά και αρκετά δάνεια, κυρίως από την τουρκική.

Αρχαϊσμοί: *εργαλειό* = αργαλειός (<αρχ. *εργαλείον*), *επίλοιπα* = υπόλοιπα (<αρχ. *επίλοιπος*), *πρήσμα* (αρχ.) = πρήξιμο, *πίτυρο* (<αρχ. *πίτυρον*), *απίδι* = αχλάδι (<αρχ. *άπιον*), *όνος* (αρχ.), αλλά και *γαϊδούρι* και *γαδούρι*, *πενθερά* (αρχ.), αλλά συνήθως *πεθερά*, *ορέγομαι* (αρχ.) = επιθυμώ, *λαχταρώ*, *γηράματα* (μεταγν.), *μοργιά* = μουριά (< μεταγν. *μορέα*).

Βυζαντινοί τύποι ή σημασίες: *διλικάτος* = ντελικάτος, *μηναία (τα)* = μηνιάτικα, *πάλε* = πάλι, *θεωρία (η)* = εμφάνιση, παρουσιαστικό, *ορμηνεύω* = νουθετώ, *θρέφω* = τρέφω, *μουρτσουφλάω* = περιφρονώ (<μεσν. *μουρτζουφλώ*), *γλήγορα* = γρήγορα, *κασί (το)* = γιατί, *πάγω* = πηγαίνω, *τσιβδός* = τραυλός (<μεσν. *τσευδός*).

Στο ιδιωματικό λεξιλόγιο της Προύσας ανήκουν επίσης οι λέξεις: *αγαθοβιόλα* = αγαθιάρια, *άμια* και *άμια* = προσφώνηση ηλικιωμένων σεβάσμιων γυναικών ή της προγιαγιάς (<βενετ. *amia*), *άνα* = ένα, *αρέζει* = αρέσει, *γαλέντζια (τα)* = ξύλινα τσόκαρα με λουράκι, είδος δεύτερου προστατευτικού υποδήματος (υποκορ. του *γαλότσα* <βενετ. *galozze*), *γνωστεύω* = (αμτβ.) βάζω γνώση, *συνετίζομαι*, *δελαδή* ή *δελά* (και *δηλά*, *δηλαδή*) = δηλαδή, *δερλικώνω* =

23. Για το σχήμα της παραμορφωτικής αναδίπλωσης βλ. Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου, «Παραμορφωτική αναδίπλωση λέξεων: Ένα διαλεκτικό σχήμα λόγου και ο λειτουργικός του ρόλος»: *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 24^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 9-11 Μαΐου 2003*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 345-356.

καταβροχθίζω, δόξα (η) = ουράνιο τόξο, Εβραιγιά (η) = πολλοί Εβραίοι, κατακύλια (τα) = παιδική παιδιά με τροχούς, λαδρώνας (ο) = «που αρπάζει ό,τι νά'ναι, που τρώει τον περίδρομο», λουγρίζω = καταβροχθίζω, μαμουκωμένη = τυλιγμένη στο κεφάλι – στο πρόσωπο με τσεμπέρι, μαμούκα (η) = φόβητρο των μικρών παιδιών, φόρεμα – μανίκι καβαδούρα = χωρίς μανίκι (<ιταλ. cavatura), μαγάλος = μεγάλος, νευριάζομαι = νευριάζω, εκνευρίζομαι, ξεύρω = ξέρω, ξυλοκέρμινη = αδύνατη, «σαν ξύλα τα χέρια της», πακέτα (η) = μικρό σκαμνάκι με ψάθα, παρασόλι (το) = είδος πεταλούδας (μαχάων), παρτεσου (η) = ανδρική καμπαρντίνα, πιπέρι (το) = πιπεριά, πορποδιά (η) = κλωτσιά, ρεβατεύω = ράβω το στρίφωμα ρούχου με εσωτερική βελονιά (<ιταλ. ribattere + ελλ. ρηματ. κατάλ. -εύω), σακαφιόρα = κακοφτιαγμένη, σταναχώριες (οι) = στεναχώριες σταναχωρέθηκα = στεναχωρέθηκα, τσαζού (η) = παιχνιδιάρια, τσούσκες (οι) = καυτερές πιπεριές, φαρμασόνα = άπιστη, φασαρίζομαι = διαμαρτύρομαι, κάνω φασαρία, χαβουλέλης ή χαβαλέλης (ο) = «τσαμπάσης», καταφερτζής, «που καταφέρει και αρπάζει, τρώει, ξεγελάει», χάρταλο (προκ. για νύχι) = ανάπηρο, στραβοκαμωμένο, ωτομοπίλ (το) = αυτοκίνητο (παλαιότ.).

Τουρκικά δάνεια: γιαβράκι = (θωπευτ. προσφώνηση βρέφους) μωράκι (<τουρκ. yavru + ελλ. κατάλ. -άκι), βάζω *dehbié* σε κάποιον = τον βάζω σε τάξη, του βάζω γνώση (*dehbié* <τουρκ. terbiye), ζάν-παράς και ζάμ-παράς = γυναικάς (<τουρκ. zampara), λιβρίκι (το) = μπρίκι (<τουρκ. ibrik), κάνω *badaná* = ασπρίζω (*badaná* <τουρκ. badana), μουσλούκι (το) = μικρό ντεπόζιτο νερού με βρυσάκι για οικιακή χρήση (<τουρκ. musluk), καζάν-*dibi* = είδος γλυκίσματος, (μετφ.) το τελευταίο παιδί, ο Βενιαμίν της οικογένειας (<τουρκ. kazan dipi), *κουνδούρδισαν* (τα παιδιά) = έκαναν μεγάλη φασαρία, χάλασαν τον κόσμο· και μτχ. *κουνδουρδισμένα* (<τουρκ. kudurmak), *κουτουράντζας* = (προκ. για έμπορο) που πουλάει φθηνά (<τουρκ. götürü + κατάλ. -άντζας <βενετ. κατάλ. -anza), *βαλουκλής* (ο) = ψαράς (<τουρκ. balikli), *δαλάκα* (η) = (περιπαικ.) μεγάλη, πρησμένη κοιλιά (<τουρκ. dalak), *δαλακιάρης* = (περιπαικτ.) κοιλαράς, *δολμέδες* (οι) = διπρόσωποι, χωρίς σταθερές (πολιτικές) πεποιθήσεις, «που πάνε μια από 'δώ μια από 'κεί» (<τουρκ. dönme), *πεσταμάλι* = μεγάλη πετσέτα με την οποία τυλίγονταν στο χαμάμ, (μετφ.) ρούχο εξαιρετικά εφαρμοστό, στενό (<τουρκ. peştamal), *ρεντές* (ο) = τρίφτης χοντρός με ξύλινη βάση για το τρίψιμο του κυδωνιού (<τουρκ. rende), *συμβσιλέ* (το) = κουστωδία, συνοδεία (<τουρκ. silsile), *τζεσβές* και *τζισβές* (ο) = μπρίκι (<τουρκ. cezve), *τουλούκ-βασής* = πρησμένος, κοιλαράς, «που τρώει και κάθεται» (<τουρκ. tuluk-bası), *τσικολάτα* (η) = σοκολάτα (<τουρκ. çikolata), *τσουτζουκλερί* (τα) = τα μικρά παιδιά, τα μωρά, τα κουτσούβελα (<τουρκ. çocuk + καταλ. αιτιατ. πληθ. -lari), *χανούμ-doudού* (η) = (θωπευτ.)

όμορφη, χαϊδεμένη (<τουρκ. hanım + dudu), *χερσελές* (ο) = κρεμανταλάς, μπατάλης (<τουρκ. hergele).

Ως προς τα ονόματα, μεγάλη συχνότητα παρουσιάζουν τα γυναικεία βαπτιστικά που λήγουν σε -ία: *Ευθυμία, Γλυκερία, Ροδία, Ευδοξία, Ευταλία* (Ευθαλία), *Σταματία, Αναστασία*, ενώ απαντούν και τα λατινογενή μεταγενέστερα γυναικεία βαπτιστικά *Αγριππίνα* (μετγν. <λατιν. Agrippina)²⁴ και *Δόμνα* ή *Δόμνα* (μεταγν. <λατιν. domina)²⁵. Τα επώνυμα λήγουν συνήθως σε -ίδης (π.χ. *Μαυροίδης, Κυριακίδης, Τσαλίδης*) ή -ογλου (π.χ. *Κιόρογλου, Χορόζογλου*), ή σχηματίζονται σε πτώση γενική (π.χ. *Αλεξάνδρου*). Ο πλούτος σε ανδρικά και γυναικεία παρωνύμια είναι μεγάλος. Από τα ανδρικά παρωνύμια αναφέρουμε ορισμένα ενδεικτικά: *ο Ζακαβιάς, ο Καμηλάρης, το Παπιόν, ο Λικουρίνος, ο Αγαθοβιόλος, ο Νεραντζούλας, ο Κουκουβίνος, ο Κουσάσας, ο Τζιβιλής, ο Φρίνδος, ο Σερσέμ-Παδελής, ο Ζεβξέκ-Παδελής, ο Σαψάλης, ο Κύκλωπας, ο Φλώρος, ο Κουτσοφτέρνης*. Από τα γυναικεία παρωνύμια σημειώνουμε τα ακόλουθα: *η Κατσαρή, η βαβούρα, η Γαρίπα, η Πεδαρίτσα, η Τζουρίτσα, η Γύφτα, η Περπατημένη, η Γιουζέλ-Αναστασία, η Τρελλο-Μίνα, το Κατσί, η Αλαούτα, η Dedé-Κουράδα, η Τσιπρού*.

(β) Το ελληνικό ιδίωμα των τουρκόφωνων Ελλήνων της Προύσας

Το ιδίωμα των Ελλήνων της Προύσας που μεγάλωσαν σε κυρίαρχο μη ελληνόφωνο περιβάλλον (τουρκόφωνες ή άλλες αλλόγλωσσες συνοικίες της πόλης, όπως η εβραϊκή ή η αρμενική) και δεν έλαβαν ελληνόγλωσση εκπαίδευση, εμφανίζει τα ακόλουθα κύρια χαρακτηριστικά σε φωνητικό, μορφολογικό, συντακτικό και λεξιλογικό επίπεδο.

Ως προς τη φωνητική του ιδιώματος σημειώνουμε τα εξής:

1) Ο φωνηεντισμός θυμίζει τα λεγόμενα «ημιβόρεια» ιδιώματα του ελλαδικού χώρου. Τα άτονα ε και ο διατηρούνται απαθή, ενώ παρατηρείται σίγηση του άτονου ι και του άτονου ου, μερικές φορές και μέσα στη λέξη (π.χ. *αυτείν', συμβαίν', καράβ', σ'κώθηκα, λάκ'σα, ώμο τ', μάννα μ', ήμ'να, αλλ'νού* αντί *αυτείνοι = αυτοί, καράβι, συμβαίνει, σηκώθηκα, λάκησα, ώμο του, μάννα μου, ήμουνα, αλλουνού*).

2) Το άτονο ου προφέρεται συχνά ανοικτότερα ως ο (π.χ. *συμβουλευτούν, τουρκικό, βονό, το Κυρίο* αντί *συμβουλευτούν, τουρκικό, βουνό, του Κυρίου*).

24. Βλ. W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, 3. Auflage, Braunschweig 1884, σ. 14.

25. Βλ. W. Pape, *ό.π.*, σ. 301.

3) Ένα ημίφωνο *ɥ* αναπτύσσεται μπροστά από αρχικό *ε-*, όχι όμως σταθερά (π.χ. *έφυγε, ένα, έφαγε*).

4) Η φωνηεντική ακολουθία *ια ιά* μένει συχνά ασυνίζητη (π.χ. *αηδημητριάτικα, διάφορα, εργοστάσια*).

5) Οι φθόγγοι *μπ, ντ, γκ* προφέρονται μέσα στη λέξη με προερρίνωση (π.χ. *έμβοροι, κοντά, στρανγούσε*) και σε συνεκφορά χωρίς το έρρινο στοιχείο (π.χ. *δε βειράξανε, απ' τη Γαβάλα, λίγο γαιρό*).

6) Συχνά παρατηρείται χαλαρή άρθρωση ή και πτώση του μεσοφωνηεντικού *γ* (π.χ. *μα'ειρεύαν, Χριστού'εννα, ελιέ = έλεγε, έφυε = έφυγε, βοτανολόοι = βοτανολόγοι*).

7) Ένα ημίφωνο *ɥ* αναπτύσσεται μετά το *λ* και το *ν*, όταν ακολουθεί το φωνήεν *ε* (π.χ. *πόλεμος, λέγανε, αλεπούδες, νερό, νεραϊδα, νεκροθάφτος*).

8) Ο φθόγγος *λ*, όταν ακολουθεί φθόγγος *ο*, προφέρεται μεταξύ *λ* υπερωϊκού και *ρ* (π.χ. *βε'όνα, κα'ό, ό'ο*). Με τον ίδιο τρόπο προφέρεται και ο φθόγγος *ρ*, όταν προηγείται *ο* (π.χ. *βό'τα* αντί *πόρτα*).

9) Το *δ* στην αρχή της λέξης προφέρεται συχνά ως *d* (π.χ. *δέμα, δημιουργηθήκανε, δένδρα, δέσποινοχόρτο, αντί δέμα, δημιουργηθήκανε, δέντρα, δεσποινόχορτο*).

10) Το *θ* προφέρεται συχνά ως *ť* δασύ (π.χ. *τά, τάλασσα, τέλαν, τίματα, κα'αρά* αντί *θα, θάλασσα, ήθελαν, έθιμα, καθαρά*) και σε μεμονωμένες λέξεις ως *τσ* (π.χ. *κάτσε* αντί *κάθε*).

11) Το *κ* ανάμεσα σε φωνήεντα προφέρεται ως *ќ* δασύ (π.χ. *ελλ'νική, εκεί*) και σπάνια ως *χ* (π.χ. *χάνουν* αντί *κάνουν*).

12) Σποραδικά το *τ* προφέρεται με δασύτητα (π.χ. *τό, τέτοια, ό'τι*).

13) Ορισμένα αρχαία συμπλέγματα συμφώνων, όπως τα *λφ, γν, νδρ*, παραμένουν απαθή. Το φαινόμενο όμως αυτό δεν παρουσιάζει κανονικότητα (π.χ. *αδέλφια, παιγνίδι, άνδρας* αλλά και *άνδρας*).

14) Σποραδικά αναπτύσσεται διάμεσο φωνήεν ή ημίφωνο ανάμεσα σε συμφωνικά συμπλέγματα, είτε μέσα στη λέξη (π.χ. *είχαν παρεμένα* αντί *είχαν παρμένα*), είτε σε συνεκφορά ονόματος με το κτητικό *μου* από το οποίο έχει αποβληθεί το *ου* (π.χ. *γονείς-ου-μ', φίλος-ου-μ'*).

15) Άλλα φωνητικά φαινόμενα που απαντούν σποραδικά σε μεμονωμένες λέξεις είναι η προφορά του *μβ* ως *μβ* (π.χ. *συμβουλή* αλλά και *συμβουλή, συμβουλέει = συμβουλεύει*), η προφορά του *γ* ως *g* (π.χ. *γονείς* αλλά και *γονείς*), η τροπή του μεσοφωνηεντικού *χ* σε *σ* δασύ, όπως το γαλλικό *ch* (π.χ. *έχει* αντί *έχει*), η προφορά του μεσοφωνηεντικού *σ* ως *ζ* σε συνεκφορά (π.χ. *να μη πάξ από 'κεί* αντί *να μη πας από 'κεί*) και ο τσιτακισμός του *κ* μπροστά από το *ε* (π.χ. *τσαι = και*).

Στα μορφολογικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος ανήκουν τα ακόλουθα:

- 1) Η συχνή σύγχυση των γραμματικών γενών (π.χ. *το πλατέα, το πόλη, στα βάρκες, μεγάλο σάλα, οι γονείς του* = οι γονείς της).
- 2) Η χρήση της ονομαστικής πληθυντικού των αρσενικών ονομάτων στη θέση της αιτιατικής (π.χ. *Τότε δέν ειχε ταχτικοί γιατροί έτσι. Ύστερα βούρσα έβγαλ'ε γιατροί*).
- 3) Η χρήση της κατάληξης -οι στην ονομαστική πληθυντικού ορισμένων αρσενικών ονομάτων αντί της κοινής -ες (π.χ. *άνδρoι, ειδω'ολάτροι*).
- 4) Ο ανισοσύλλαβος σχηματισμός του πληθυντικού ορισμένων ουσιαστικών (π.χ. *καλικαντζάρ'δες* = καλικάντζαροι, *ετίματα* = έθιμα).
- 5) Η παράλειψη του -ς στην κατάληξη -ας αρσενικών ονομάτων, συνήθως όταν ακολουθεί το κτητικό μου (π.χ. *πατέρα μ', babá μ', ο αρραβώνα* αντί πατέρας μου, μπαμπάς μου, ο αρραβώνας).
- 6) Η συχνή χρήση της επιθετικής κατάληξης -ικιός στη θέση της κοινής -ικός (π.χ. *ευγενικιός, βρεικιός* = εβραϊκός).
- 7) Η χρήση του αντωνυμικού τύπου *αυτείν'* αντί *αυτοί*.
- 8) Η χρήση του άρθρου *τσι* αντί των κοινών *τους και τις* (π.χ. *τσι Έλληνες, τσι οικο'ένειες* αντί τους Έλληνες, τις οικογένειες).
- 9) Η σύγχυση ενεργητικών και παθητικών καταλήξεων: Παθητικές καταλήξεις απαντούν σε ενεργητικούς τύπους (π.χ. *τιμάμαστε* = τιμάμε, *κάν'dαν* = έκανε) και αντίστροφα (π.χ. *μεταχειριζάμε* = μεταχειριζόμασταν, *άμα βρεις* = άμα βρεθείς)²⁶.
- 10) Η χρήση ιδιόμορφων διπλών ρηματικών καταλήξεων στο α' πληθ. πρόσωπο του παθητικού συνήθως παρατατικού (π.χ. *φοβούμασταν-ταν* = φοβόμασταν, *ήμασά(ν)-ταν* = ήμασταν)²⁷.
- 11) Η χρήση της κατάληξης -ηγα στον παρατατικό αντί της κοινής -ούσα (π.χ. *μπόρηγαμ'* = μπορούσαμε).
- 12) Η διατήρηση σε πολλές περιπτώσεις της άτονης συλλαβικής αύξησης των ρημάτων (π.χ. *εκάθουνδαν, εκάμαν, εμετανόησε*).

26. Το φαινόμενο απαντά και στην καππαδοκική διάλεκτο (βλ. Ν. Γ. Κοντοσόπουλος, ό.π., σ. 9-10).

27. Στο φαινόμενο αυτό υπόκειται κατά πάσα πιθανότητα μηχανισμός σχηματισμού ρηματικών τύπων των 'συγκολλητικών' λεγόμενων γλωσσών, μεταξύ των οποίων και η τουρκική. Πβ. R. M. Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, Cambridge: at the University Press, 1916, §§ 56, 232, 235 και Ν. Γ. Κοντοσόπουλος, ό.π., σ. 10, όπου σημειώνονται ανάλογα φαινόμενα της καππαδοκικής διαλέκτου από επίδραση τουρκική.

13) Η παρουσία αρχαϊστικών ρηματικών τύπων (π.χ. *βλαστημείς, απα'όρευσε, ανεστήθηκε, συμμετέσχα*).

14) Σπάνια ακούγονται επίσης ρηματικοί τύποι με τόνο στην τέταρτη από τη λήγουσα συλλαβή (π.χ. *κρύφτηκαμε*).

Στις συντακτικές ιδιομορφίες του ιδιώματος ανήκουν οι ακόλουθες:

1) Η συχνή παράλειψη του άρθρου του υποκειμένου ή του αντικειμένου του ρήματος (π.χ. *Πατέρα μ' τυροκόμούσε και μάνα μ' δουλεύανε αυτείν' εργοστάσια - Φοβόμουνα ε'ώ αρκούδα*).

2) Η παράλειψη του επαναληπτικού αντωνυμικού αντικειμένου μετά το κανονικό ονοματικό αντικείμενο, όταν αυτό προηγείται του ρήματος. Π.χ. *Αυτό το χωριό λέγαν Δεβρέδ (= Αυτό το χωριό το λέγαν Ντεβρέντ), Το αρνί βάζαν στο φούρνο (= Το αρνί το βάζαν στο φούρνο), Εκείν' την ημέρα που πήραν [οι Τούρκοι] το φίλος-ου-μ' το Βασίλ' εμένα είχε πάρει μάνα μ' απάν' στο βουνό (= ... εμένα με είχε πάρει...).*

3) Η συχνή θέση του ρήματος στο τέλος της πρότασης (π.χ. *Μουχαβέτια κάμανε - Λο'ή-λο'ή χόρτα μαζεύανε*) ή η επανάληψη του ρηματικού τύπου και στο τέλος της πρότασης (π.χ. *Από 'κεί έφερε μάνα μ' κάστανα έφερε - Γυναίκα μ' ήτανε απ' το Κόνια ήτανε*).

4) Η χρήση της αιτιατικής για το έμμεσο αντικείμενο αντί της γενικής (π.χ. *τον έδωσε βορβάρ = του έδωσε πουρμπουάρ*).

5) Η χρήση της ακολουθίας προσδιορίζον-προσδιοριζόμενο σε κτητικές περιφράσεις αντί της κοινής προσδιοριζόμενο-προσδιορίζον (π.χ. *το Γιακόβ την ιστορία αντί την ιστορία τού Ιακόβ*).

6) Η χρήση ιδιομορφων συντάξεων. Π.χ. *Κάτε λιό (= κάθε λίγο) πρέπει οι γονείς να συμβουλέει τα παιδιά - Όλα αυτά πρέπει να τα διατηρήσει οι γονείς - βορεί βοηθάει ο τέός (= ο θεός) - σ' καστανιές (= στις καστανιές).*

Σε μεμονωμένες, τέλος, λέξεις απαντά το φαινόμενο του αναβιβασμού τού τόνου, π.χ. *κρύφτο = το κρυφτό, κοίνοτης = η κοινότητα*.

Από το ιδιωματικό λεξιλόγιο των πληθυσμών αυτών σημειώνουμε τις λέξεις: *κήρουκας = διαλαλητής, κοιν. τελάλης (< αρχ. κήρουξ), νεραϊδα = γοργόνα (< αρχ. Νηρηϊς), αποδήματα (τα) = υποδήματα (< αρχ. υπόδημα), διολί = βιολί, τζαμάδες (οι) = η παιδική παιδιά αμάδες, έτιμα και έθιμα (το) - ετίματα (τα) = έθιμο - έθιμα, γιέμα = δέμα, βλαστήματα (τα) = βλασφημίες, αηδημητριάτικα (τα) = χρυσάνθεμα, βγέζω = βγάζω, Κονιαρίς (η) = η καταγόμενη από το Ικόνιο, δημιουργία = δημιουργία, τσικουρνιούντανε = τσούγκριζαν, δέσποινοχόρτο (το) = είδος βοτάνου, έσσωπος (ο) και έσσωπο (το) = φυτό με φαρμακευτικές ιδιότητες (< αρχ. ύσσωπος, και μετγν. τύπος ύσσωπον, το), λιό = λίγο, τζιζμέδες (οι) = είδος υποδημάτων (< τουρκ. zisme), μουχαβέτια (τα)*

= γλέντια (< τουρκ. muhabbet), *βαχτσεβανικά* (τα) = κηπευτικά (< τουρκ. bahçivan + ελλ. κατάλ. πληθ. -ικά).

Το γλωσσικό ιδίωμα του χωριού Σιμάβλο

Το Σιμάβλο (τουρκ. Simavlo)²⁸, μικρό παραλίμνιο χωριό στη δυτική όχθη της λίμνης Μανιάς ή Μάνιας (αρχ. Δαφνίτις ή Αφνίτις)²⁹ στο δυτικό άκρο της Βιθυνίας γειτνίαζε με δύο άλλα παραλίμνια χωριά κατοικούμενα από Ρώσους Κοζάκους³⁰ και αριθμούσε πριν από την ανταλλαγή των πληθυσμών 30 οικογένειες, στο σύνολό τους ελληνικές. Στο χωριό υπήρχε ορθόδοξη εκκλησία με θαυματουργό εικόνισμα του Αγίου Κωνσταντίνου, καθώς και δημοτικό σχολείο. Οι κάτοικοι του Σιμάβλου ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Κατά την περίοδο του θερισμού δούλευαν ως εργάτες στα χωράφια της περιοχής και Ρώσοι Κοζάκοι, Κιρκάσιοι, Αθίγγανοι και Τούρκοι. Ομιλούμενη γλώσσα ήταν η ελληνική. Πολλοί από τους κατοίκους μιλούσαν και την τουρκική, ενώ ορισμένες γυναίκες γνώριζαν και τη ρωσική. Ο οικισμός του Σιμάβλου ήταν αρχικά τουρκικό τσιφλίκι, το οποίο στα μέσα του 19^{ου} αιώνα πέρασε σε ελληνικά χέρια. Σύμφωνα με την προφορική παράδοση³¹ οι πρώτοι ελληνικοί πληθυσμοί έφθασαν στην περιοχή κατά την πρώτη μεταβυζαντινή περίοδο, προερχόμενοι από διάφορα χωριά της Κοζάνης. Αργότερα η περιοχή δέχθηκε εποίκους και από άλλα μέρη της Μακεδονίας, καθώς και από τη Στερεά Ελλάδα.

Το ιδίωμα του Σιμάβλου ανήκει στα νεοελληνικά ιδιώματα με «βόρειο» φωνηεντισμό. Το άτονο ο τρέπεται σε ου (π.χ. *έδουσα, κόζμους, τουν*) και το άτονο ε σε ι (π.χ. *έφιβγαν, διμένου*). Το φαινόμενο όμως δεν παρουσιάζει καθολικότητα. Έτσι ακούγονται παράλληλα και τύποι όπως π.χ. *χωργιά, εκείνα, πρωτογιός* κλπ. Τα άτονα ι και ου αποβάλλονται κατά κανόνα στο τέλος της

28. Βλ. A. Philippson, *Topographische Karte des westlichen Kleinasien*, Blatt 1, Gotha : Justus Perthes, 1910.

29. Βλ. Σ. Ε. Παπαδάκης, «Συνοπτική φυσιογραφία της Μικράς Ασίας»: *Μικρασιατική Εστία* 1 (1946) 19.

30. Για την κοινότητα των Κοζάκων στη λίμνη Μάνιας της Βιθυνίας, στα δυτικά της λίμνης της Απολλωνιάδας βλ. Β. Φ. Αδαμαντιάδης, «Το χωριόν Κοζάκοι ή Κοτζά-Γκιόλ της Βιθυνίας»: *Μικρασιατικά Χρονικά* 7 (1957) 287-289, F. W. Hasluck, *Cyzicus*, Cambridge: Cambridge University Press, 1910, σ. 155 και Ακύλας Μήλλας, *Προποντίδα, μια θάλασσα της Ρωμοσύνης*, Αθήνα: Εκδόσεις Λούση Μπρατζιώτη, 1992, σ. 48.

31. Προφορική μαρτυρία του κ. Τριαντάφυλλου Γιοβάνογλου, πρόσφυγα από το Σιμάβλο της Βιθυνίας.

λέξης, αλλά μερικές φορές και μέσα στη λέξη (π.χ. *Έλλην'*, *σπίτ'*, *ψάρ'*, *ζι-βγάρ'ζαν*, *μάννα μ'*, *βούρ'σε* αντί *Έλληνοι*, *σπίτι*, *ψάρι*, *ζευγάριζαν*, *μάννα μου*, *μπορούσε*). Απαντά το φαινόμενο της πτώσης τονισμένων φωνηέντων με παράλληλη μετακίνηση του τόνου στην προηγούμενη ή επόμενη συλλαβή (π.χ. *βούρ'σε* = *μπορούσε*, *π'ρά* = *πέρα*). Άλλοι φωνητικοί ιδιοματισμοί είναι η ανοικτή προφορά του άτονου ου ως ο (π.χ. *ορά*, *κορέψεις*, *τορκικά*, *κοράζουδαν*), η ανοικτή προφορά του ι ως e (π.χ. *χορευτάδεκο*, *ρεμάζουν*, *βασελιά*, *πουνέρεψε*, *καθέλωσε*, *τρεάντα*, *τεροκομεία*), η ιδιόμορφη υπερωική προφορά του λ, μεταξύ λ και ρ, (π.χ. *δε'αδή*, *ά'λλ'α*), η ιδιόμορφη υπερωική προφορά τού ν, μεταξύ ν και γ (π.χ. *αλώ'νι*), η ανάπτυξη ημιφώνου ι μετά το ν και το λ, όταν ακολουθεί e (π.χ. *τούρν'ες*, *μήν'ες*, *ν'ερό*, στο *βόλ'εμου*, *λ'εμόν'*), η ανάπτυξη ημιφώνου ι μπροστά από τις συλλαβές ζις και σι, όταν έχει προηγηθεί σίγηση του άτονου ι (π.χ. *βράϊζ'ς*, *σκεπάϊζ'ς*, *οκτακόϊσ'* αντί *βράζεις*, *σκεπάζεις*, *οκτακόσιοι*), η ανάπτυξη φωνήεντος ανάμεσα σε συμφωνικό σύμπλεγμα (π.χ. *γουνουστοί* αντί *γνωστοί*), η ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού ευφωνικού φθόγγου ν σε συνεκφορά (π.χ. *θα-ν-έχ'* = *θα έχει*), η ανάπτυξη προθετικού α σποραδικά (π.χ. *ασπυργιά* αντί *σπυριά*). Απαντά επίσης σποραδικά προφορά του δ ως d (π.χ. *δέν'* αντί *δένει*), του β ως b (π.χ. *βλαβερά* αντί *βλαβερά*), του π ως b (π.χ. *βίστη*, *βου*, *γυβρίνους* αντί *πίστη*, *που*, *κυπρίνος*) του κ ως χ (π.χ. *χομμάτι* αντί *κομμάτι*, *Χρυστάλλω* αντί *Κρυστάλλω*), του θ ως τ (π.χ. *τα*, *τηλυκό* αντί *θα*, *θηλυκό*), του χ ως γ (π.χ. *ρούγα* αντί *ρούχα*), το μ ως b (π.χ. *βούρη* αντί *μούρη*). Οι φθόγγοι μπ, ντ, γκ προφέρονται χωρίς προερρίνωση (π.χ. *ψήνουδαν*, *Κωσταδάκης*, *κάβος*, *αναγάστηκα*, αλλά και *συνγινικά* = *συγγενικά*).

Στις μορφολογικές ιδιομορφίες του ιδιώματος ανήκουν οι ακόλουθες: Το άρθρο του αρσενικού έχει σποραδικά τη μορφή η αντί ο (π.χ. η *babάς*, η *κόζμους*): απαντούν τύποι άρθρου *δους* (= *τους*), *τ'ς* (= *τους*), *τσι* (= *τις*): παρατηρείται πτώση του καταληκτικού -ς αρσενικών ονομάτων (π.χ. *κουβάρου* = *κουμπάρος*, *παπά* = *μπαμπάς*): απαντά κατάληξη πληθυντικού αρσενικών -οι αντί -ες (π.χ. *άδροι*, *πρόσφυγοι*): σποραδικά γίνεται χρήση αναύξητων ρηματικών τύπων (π.χ. *έχαμε* = *είχαμε*): απαντούν αρκετοί ιδιοματικοί ρηματικοί τύποι (π.χ. *αφήξεις* = *αφήσεις*, *βηγήξεις* = *βήξεις*, *έδνισχι* = *έδειχνε*, *βατείς* = *πατάς*, *σ'κόν'dαν* = *σηκωνόταν*, *έπηραν* = *πήραν*, *ήπι'νις* = *έπινες*, *ζέστα του* = *ζέστανέ το*), καθώς επίσης και ιδιοματικοί τύποι επιρρημάτων (π.χ. *επειδής*, *τότις*, *τίποτις*), αντωνυμιών (π.χ. *οφτουνού* = *αυτού*), προθέσεων, μορίων κλπ. (π.χ. *απού* ή *'που* = *από*, *α* = *αν*, *'α* = *να*, *τα* = *θα*, *'εν* = *δεν*, *α* = *αλλά*). Το ιδίωμα ανήκει στη ζώνη του ερωτηματικού «τι;».

Από τα συντακτικά φαινόμενα αναφέρουμε τη σύνταξη της αντωνυμίας αντικειμένου του ρήματος σε πτώση αιτιατική αντί για γενική (π.χ. *τουν έδου-*

σα αντί του έδωσα), την παράλειψη του άρθρου του υποκειμένου (π.χ. *Τούρκοι δεν είχε γιατροί*) και την παράλειψη του να στην αρχή της πρότασης (π.χ. *Σταματήσουμ' εδώ*).

Ιδιωματικές λέξεις και φράσεις: *γιουνέκες (οι)* = γυναίκες, *αναργεύει* = (προκ. για χυλό) δένει, πήζει, *αρανός (ο)* = ουρανός, *τό* = αυτό, *γενό* = υγιεινό, *τι θάλα πάρ'* = τι μπορεί να πάρει, *μουγάλα* = μεγάλη, *Έλλην'* (οι) = Έλληνες, *ζιβγάρ'ζαν* = όργωναν, *κουρκί (το)* = διάνος, *άρων-μάρον* = άρον-άρον, *σαζάνια (τα)* = (είδος ψαριών) κυπρίνοι (<τουρκ. sazan), *τούρνα (η)* = το ψάρι λούτσος (<τουρκ. turna), *χόσ-μιρί (το)* = είδος χαλβά, γλύκισμα, *σαλτανάτια (τα)* = επιδεικτικές φιγούρες χορευτών (<τουρκ. saltanat), *παϊτουδής (ο)* = αμαξάς, *Κουτζούκ'ς (ο)* = ο μήνας Φλεβάρης (μικρός, κομμένος), *τονν έδουσα ένα σουλτάν-μερεμέτ* = (μετφ.) τον ξυλοκόπησα άγρια (<τουρκ. sultan meremet), *πλεμονία (η)* = πνευμονία, *μαναστήργια (τα)* = μοναστήρια, *πατώ-πατώ (το)* = είδος παιδικής παιδιάς, *σαλού (η)* = άρμη, *αρμύρα*, *μοσχουβουλ'τάδα (η)* = άρωμα, *μοσχοβολιά*, *ισιάζω (μεσν.)* = ισιώνω, *τζορβατζής (ο)* = αφεντικό (<τουρκ. zorba-ci), *πρωτογιός (ο)* = ο πρωτότοκος γιός, *τούχαν λυπηρό* = λυπόντουσαν, *Γραίκ'δες (οι)* = οι Έλληνες (μειωτ. από τους Κεμαλικούς), *Ιμάμ'δες (οι)* = οι Τούρκοι (μειωτ. από τους Κεμαλικούς), *Καζάκια χωργιά* = χωριά Ρώσων Κοζάκων, *Κερκεζοί (οι)* = Κιρκάσιοι. Επώνυμα: *Βλαχόπουλος*, *Γκάϊτατζης*, *Γιοβάνογλου*, *Εϊτζές*, *Καζατζής*, *Κεχαγιάς*, *Ναομίδης*. Ανδρικά βαπτιστικά ονόματα: *Τριαντάφυλλος*, *Παπαγιορδάνης* (όν. ιερέα), *Γιώργης*, *Κωσταδής* (υποκορ. *Κωσταδάκης*). Ονόματα αλόγων: *Δορής*, *Ζεϊβέκης*, *Ταουσάνης* (<τουρκ. tanşan «λαγός»).

Το γλωσσικό ιδίωμα του χωριού Ντερέκιοϊ

Το χωριό Ντερέκιοϊ (ή Τερέ-κιοϊ ή Δερέ-κιοϊ)³², 20 περίπου χλμ. βορειοδυτικά της Προύσας και σε μικρή απόσταση από τις μικρασιατικές ακτές της Προποντίδας, αριθμούσε πριν από την ανταλλαγή των πληθυσμών περί τις 450 οικογένειες, στο σύνολό τους ελληνικές³³. Στο χωριό υπήρχε ορθόδοξη εκκλη-

32. Πενιχρά είναι τα υπάρχοντα ιστορικά στοιχεία για το χωριό αυτό της Βιθυνίας. Βλ. σχετικά Αρχιμ. Αθανάσιος Μεσιτίδης και Βασίλειος Δεληγιάννης, «Η Απολλωνιάς»: *Μικρασιατικά Χρονικά* 3 (1940) 429, Μ. Κλεώνυμος και Χ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 97 και Β. Φ. Αδαμαντιάδης, «Έκθεσις επί της εις ανθρωπίνας υπάρξεις και εις χρήμα απωλείας συνεπεία της εκριζώσεως του Ελληνισμού της βορειοδυτικής Μικράς Ασίας»: *Μικρασιατικά Χρονικά* 7 (1957) 98.

33. Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1957), ό.π., σ. 98. Οι Μ. Κλεώνυμος και Χ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 97 κάνουν λόγο για 250 οικίες Ελλήνων χριστιανών στο χωριό στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Προ

σία αφιερωμένη στην Αγία Παρασκευή και δημοτικό σχολείο, όπου διδασκόταν η τουρκική γλώσσα. Η ελληνική διδασκόταν λίγες μόνο ώρες από Έλληνα δάσκαλο³⁴. Αν και ελληνικό το χωριό, οι κάτοικοι στην πλειοψηφία τους μιλούσαν τουρκικά, επειδή «τους είχαν απεκλείσει να μιλάν ελληνικά προτού διακόσιμα χρόνια»³⁵. Υπήρχαν όμως και οικογένειες, και κυρίως γυναίκες, που γνώριζαν και μιλούσαν την ελληνική γλώσσα³⁶. Σχετικά με την καταγωγή των κατοίκων του χωριού σώζονται δύο διαφορετικές παραδόσεις. Σύμφωνα με την πρώτη παράδοση οι κάτοικοι του χωριού ήταν γηγενείς Έλληνες «απού του Μεγαλέξαδρου την εποχή. Ηταν χωριό γνήσοι Έλληνες»³⁷. Σύμφωνα με άλλη παράδοση οι Ντερεκιοιώτες ήταν τουρκόφωνοι χριστιανοί από την επαρχία του Ικονίου, τους οποίους μετοίκησαν βίαια οι Οθωμανοί όταν κατέκτησαν την Προύσα (1326 μ.Χ.) και την περιοχή γύρω από αυτή και είχαν ανάγκη από εργατικά χέρια για να καλλιεργήσουν τη γη που διαμοιράστηκαν³⁸.

Το ιδίωμα των ελληνόφωνων πληθυσμών του Ντερέκιοϊ παρουσιάζει ως προς τον φωνηεντισμό χαρακτηριστικά των νοτίων ιδιωμάτων του ελλαδικού χώρου. Τα άτονα e και o μένουν κατά κανόνα απαθή. Το άτονο τελικό i προφέρεται κανονικά (π.χ. *λιμάνι, Σαλονίκη, λέξη, αναβρούζει*). Συχνό είναι το φαινόμενο της αφαίρεσης άτονων αρκτικών φωνηέντων, συνήθως του e και σπανιότερα του i και του a (π.χ. *'ξαρτάται, 'λιοτριβείο, 'μείς, 'πιχειρήσεις, 'φόσον, 'πάρχουνε, 'περέτησα, 'κόμα, 'λλά*). Συχνή είναι επίσης η συγκοπή άτονων φωνηεντικών φθόγγων μέσα στη λέξη, συνήθως του i (π.χ. *γυρεύ'ς, συνε-*

φορικές μαρτυρίες προσφύγων από το Ντερέκιοϊ ανεβάζουν το αριθμό των οικογενειών του χωριού πριν από την ανταλλαγή άλλοτε σε 600, άλλοτε πάλι σε 800 ή και 1000.

34. Προφορική μαρτυρία τού κ. Δημητρίου Παπανικολάου, πρόσφυγα από το Ντερέκιοϊ (β' προσφυγική γενιά). Πβ. και τη μαρτυρία του πρόσφυγα Αθανάσιου Τσακίρη, από το ίδιο χωριό, την οποία δημοσιεύει ο Σταύρος Τζίμας στο άρθρο του «Επιστροφή στο Ντερέκιοϊ... 80 χρόνια μετά» (Εφημερίδα «Καθημερινή», φύλλο της Κυριακής 18 Αυγούστου 2002, σ. 17).

35. Προφορική μαρτυρία τού κ. Δ. Παπανικολάου. Σύμφωνα με τον ίδιο πληροφορητή την ελληνική γλώσσα γνώριζαν οι περισσότεροι Ντερεκιοιώτες σε ποσοστό 20%.

36. Προφορικές μαρτυρίες των κ.κ. Δ. Παπανικολάου και Νικόλαου Χατζησταυριανού, προσφύγων από το Ντερέκιοϊ (β' προσφυγική γενιά). Ο κ. Χατζησταυριανός ανέφερε χαρακτηριστικά ότι η μητέρα του και η γιαγιά του μιλούσαν «καθαρώς» ελληνικά. Η γιαγιά του μάλιστα «δεν ήξερε *gou* (= *γρυ*) ελληνικά. Μία λέξη δεν έλεε *τούρκικη*», αντίθετα ο παππούς του «δεν ήξερε *gou* ελληνικά».

37. Προφορική μαρτυρία τού κ. Ν. Χατζησταυριανού. Και ο Ντερεκιοιώτης κ. Δ. Παπανικολάου μαρτυρεί για την οικογένειά του ότι δεν ήταν μετανάστες, αλλά κατάγονταν από την περιοχή.

38. Βλ. Α. Μεσιτίδης και Β. Δεληγιάννης, ό.π., σ. 429.

χίς'ς, φυσ'κά, τουρκ'κό, ελλ'νικά, μ'λούσε, περ'σσότερα), του e (π.χ. να ζήσ'τε, να καλοπεράσ'τε, εάν πάρ'τε = εάν πάρετε, πάν'dε = πηγαίνετε, συν'dαιρικά, μ'dά = μετά, τόντ'ς = τότε) και σπανιότερα του ου (π.χ. 'σώρ'γα αντί εσώρουχα). Συχνές είναι οι συντμήσεις λέξεων, με αποβολή μερικές φορές ολόκληρων συλλαβών (π.χ. δηλά = δηλαδή, μ'dαξύ = εν τω μεταξύ, τουλά'στον = τουλάχιστον, 'τάλαβ'ς = κατάλαβες, 'ταξε = κοίταξε). Σποραδικά το τονισμένο ó προφέρεται ως ού (π.χ. απού αντί από). Συχνό είναι το φαινόμενο της αναλυτικής προφοράς φωνηεντικών ακολουθιών (π.χ. διότι, εάν, 'λιουτριβείο, τα συνήθειά του). Το μεσοφωεντικό γ προφέρεται χαλαρά ως [ʔ] ή αποβάλλεται (π.χ. από'εμα, έλε'ε, πετάεται). Οι φθόγγοι μπ, ντ, γκ προφέρονται κατά κανόνα με έντονη προερρίνωση (π.χ. κουμβάκια, εμπόροι, οδοντόπονος, ευανγέλιο). Σποραδικά ο φθόγγος μπ προφέρεται άηχα ως π και ο φθόγγος ντ ως τ (π.χ. πόγοι αντί μπόγοι, παπάς αντί μπαμπάς, ελέφατας αντί ελέφαντας). Συχνή είναι η προφορά του δ ως d (π.χ. δεν, Παπαδόπουλος, δυο), του θ ως τ (π.χ. ήρτα, κατρέφτες), του θ ως δ ανάμεσα σε φωνήεντα (π.χ. επίδετα αντί επίθετα) και του π ως b (π.χ. bou, λοιβόν, βέθανε, καβνά). Τα δασέα φ και χ προφέρονται σποραδικά άλλοτε ως ηχηρά κλειστά β και γ και άλλοτε ως άηχα στιγμιαία π και κ αντίστοιχα (π.χ. βοβόταν αντί φοβόταν, απτό, απτοί αντί αυτό, αυτοί, γήρα, 'σώρ'γα αντί χήρα, εσώρουχα, μέκροι αντί μέχρι). Σε μερικές περιπτώσεις το σ προφέρεται τσιτακισμένο ως τσ (π.χ. τσαν, τσου λέω, τσυχωρείτε, τσυγκεκριμένα αντί σαν, σου λέω, συγχωρείτε, συγκεκριμένα). Απαθή διατηρούνται συνήθως τα αρχαία συμφωνικά συμπλέγματα κτ και πτ (π.χ. νύκτα, πρακτικοί, λεπτά). Σποραδικά απαντά προφορά του γ ως g (π.χ. gου = γου).

Από τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος αναφέρουμε τον τύπο *do* του άρθρου αντί *το*, τον ανισοσύλλαβο σχηματισμό του πληθυντικού ορισμένων ουσιαστικών (π.χ. αλόγατα, Τσετέδες αντί άλογα, Τσέτες), τη χρήση της ονομαστικής πληθυντικού των αρσενικών στη θέση της αιτιατικής (π.χ. φέρανε πόγοι αντί φέρανε μπόγους), τη συχνή αποβολή του τελικού -e σε ρηματικές καταλήξεις (π.χ. είχαμ', ξέρουμ', θυμάμ', υπήρχ', ήξερ', λέμ', μ'λάμ' = μιλάμε, βάμ' = πάμε), την κατάληξη -ίσκα του ενεργητικού παρατατικού με τη μορφή -ίσχα (π.χ. έμνισχα = έμενα), την κατάληξη, -όδαν αντί της κοινής -όντουσαν στο γ' πληθ. πρόσ. του παρατατικού μέσης φωνής (π.χ. μαζευτόδαν, προσευχόδαν), τη διατήρηση της κατάληξης του αορίστου -εύσαν αντί -έψαν (π.χ. παραμονεύσαν), τη διατήρηση της άτονης συλλαβικής αύξησης (π.χ. εγέννησε). Το να έχει τη μορφή 'α και το δεν τη μορφή 'ε, χωρίς όμως το φαινόμενο να παρουσιάζει κανονικότητα. Το ιδίωμα ανήκει στη ζώνη του ερωτηματικού «τι;».

Από τα συντακτικά φαινόμενα αναφέρουμε το συντακτικό σχήμα *τον + ρήμα* αντί του *+ ρήμα* (π.χ. τι να σε πω) και τη συχνή παράλειψη του άρθρου

του υποκειμένου της πρότασης (π.χ. *Φούρνος άναβε όταν έκαμε σωμί - Δικοί μας αμιγώς ελληνικά μιλούζαν*).

Στο ιδιωματικό λεξιλόγιο ανήκουν οι λέξεις: *κουρδικέλια (τα)* = παιδική παιδιά με τροχούς, *gru* = γρυ (<αρχ. μόριο γρυ), *κονιάδος* = κουνιάδος (<βενετ. cognado), *σταρκαλίζω* = ευνουχίζω μικρό ζώο για να μη μυρίζει όταν θα φαγωθεί, *βουρμάς* ή *βουρμάρης (ο)* = ευνουχισμένο αρσενικό κατσίκι που προορίζεται για φάγωμα (<τουρκ. burma), *εν-τερί (το)* = αντερί, είδος γιλέκου (<τουρκ. entari), *ποτούρι (το)* = ανδρική βράκα (<τουρκ. rotur), *σόϊ-σορολόπ* = όλοι μαζί, «συν γυναιξί και τέκνοις» (<τουρκ. soy sogolop), *σάτσι (το)* = ειδικός δίσκος από λαμαρίνα, επάνω στον οποίο έψηναν φύλλα ζύμης (<τουρκ. sac), *βακίρα (η)* = η Παναγία (<τουρκ. bakir «παρθένος»), *εγλησία (η)* = εκκλησία, *είχαν την αλλατούρα* = ακολουθούσαν το παλαιό ημερολόγιο, *πάλε* = πάλι, *ζωνδανό* = χλωρό, *ζβάγος (ο)* = σπάγκος, *αναβρύζει* = αναβλύζει, *δεκά μας* = δικά μας, *αρέζει* = αρέσει, *κάμναν* = έκαναν, *δύναμη (η)* = (μετφ.) τα χρήματα, *ρούξανε* = ρίξανε, *ρεζόπιττα (η)* = πίττα με ρύζι, *απάνου* = επάνω, *πενδάνευρο (το)* = είδος φαρμακευτικού φυτού (για πληγές), *γύρου-γύρου* = γύρο-γύρο (μεσν. γύρου), *εδεκά* = ειδικά, *μερολογούν* = μοιρολογούν, *σωμί* = ψωμί.

Ονοματολογικά. Από τα επώνυμα του ιδιώματος, τα περισσότερα λήγουν σε *-ογλου* (π.χ. *Φέτκογλου, Κεσόγλου, Βεϊνογλου*). Απαντούν επίσης επώνυμα σε *-ιανός, -άδης, -πουλος, -τζής* (π.χ. *Χατζησταυριανός, Βασιλειάδης, Πετρόπουλος, Παπαδόπουλος, Καλιοντζής, Αραβατζής*). Αυξημένο ποσοστό παρουσιάζουν και τα επώνυμα που σχηματίζονται από τη γενική ανδρικών βαπτιστικών ονομάτων (π.χ. *Παπανικολάου, Χατζηπαναγιώτου*). Πολλά γυναικεία βαπτιστικά ονόματα σχηματίζονται από ονόματα λουλουδιών (π.χ. *Μενεξέ, Γαρουφαλιά*). Η επιλογή ονομάτων λουλουδιών ως γυναικείων βαπτιστικών γινόταν –σύμφωνα με μαρτυρίες των προσφύγων– για λόγους παραλλαγής, για να μην αναγνωρίζονται δηλ. αυτά από τους Τούρκους ως ελληνικά γυναικεία ονόματα. Απαντούν επίσης τα γυναικεία βαπτιστικά ονόματα *Αμαλία, Βαλενδίνη, Ευθαλία, Σουλτάνα, Μαρίνα*. Το όνομα *Έκτωρ* ήταν εν χρήσει ως ονομασία σκύλου.

Το γλωσσικό ιδίωμα του χωριού Αλάκλισε

Το Αλάκλισε (τουρκ. Alakilisse)³⁹, ελληνικό χωριό στην περιοχή Αβούνια της βιθυνικής ενδοχώρας, νοτιοδυτικά της λίμνης Μανιάς (αρχ. Δαφνίτις ή Αφνί-

39. Στην Έκθεσή του για τις απώλειες της Βορειοδυτικής Μικράς Ασίας ο Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1957), ό.π., σ. 92 και 99 μνημονεύει το χωριό αυτό άλλοτε ως *Αγιάκλισε* και άλλοτε ως

τις), αριθμούσε πριν από την ανταλλαγή των πληθυσμών 80 ελληνικές οικογένειες. Ομιλούμενη γλώσσα ήταν η ελληνική. Στην περιοχή αυτή, η οποία διοικητικά υπαγόταν στην περιφέρεια Αδραμυτίου του Νομού Προύσας και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη της Κυζίκου, υπήρχαν πολλά τουρκικά και λίγα ελληνικά χωριά, τα τελευταία με αμιγή ελληνικό πληθυσμό. Μετά την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου οι Έλληνες του Αλάκλισε κατέφυγαν στα δυτικά μικρασιατικά παράλια, ακολουθώντας τμήματα του ελληνικού στρατού που υποχωρούσε. Ελάχιστοι όμως από τους κατοίκους του χωριού κατόρθωσαν τελικά να διασωθούν⁴⁰.

Το ιδίωμα του χωριού Αλάκλισε⁴¹ παρουσιάζει χαρακτηριστικά των «βορείων» ιδιωμάτων της νέας ελληνικής. Ειδικότερα παρατηρούνται τα ακόλουθα μορφο-φωνητικά και συντακτικά φαινόμενα: Στένωση του άτονου *e* σε *i* (π.χ. *ιμάς*, *στιναχώρια*, *κατιβαίνουν*, *έρχεται*, *παράγεται*, *αποκαταστάσιως*, *ημέτιροι*, *υπέφιραν*, *στιλέχη*⁴² αντί *εμάς*, *στενοχώρια*, *κατεβαίνουν*, *έρχεται*, *παράγεται*, *αποκαταστάσεως*, *ημέτεροι*, *υπέφεραν*)· στένωση του άτονου *o* σε *ου*, σποραδικά (π.χ. *ώμου*, *βοηθούσε* αντί *ώμο*, *βοηθούσε*)· σπάνια σίγηση του άτονου *i* μέσα στη λέξη (π.χ. *επ'δή* = *επειδή*)· αποβολή του τελικού *-ε* στην αοριστική κατάληξη *-αμε* του *α'* πληθ. προσώπου (π.χ. *ζήσαμ'*, *αφήσαμ'*)· συχνή τροπή του άτονου *ou* σε *o* (π.χ. *δολειά*, *ψίχολα*, *φρορός*, *Αύγοστος*, *βονό*, *κοβαλούσαμε*, *περιοσία*, *κομπάρως*)· τροπή του *i* σε *e* σε ορισμένες λέξεις (π.χ. *γεναικόπαιδα*, *μεραζόμασθαν* = *μοιραζόμασταν*, *γερνάς* = *γυρνάς*)· έρρινη προφορά του φθόγγου *γκ* σε σύνθετες λέξεις με *α'* συνθετικό τις προθέσεις *συν-* και *εν-* (π.χ. παραδίδεται γραφή «*συνγκρότημα*», «*συνγκομιδή*», «*ενγγαταλημένο*»)· διατήρηση αρχαίων συμφωνικών συμπλεγμάτων, όπως των *πι*, *κι*, *χθ*, *νδρ*, *σθ*, *μβ*, *φθ* (π.χ. *πτωχοί*, *έκτισε*, *κυρήχθηκε*, *άνδρας*, *πανδρεφτώ*, *γνωρισθήκανε*, *γαμβρός*, *Λευθέρης*)· αποβολή του *ν* της αιτιατικής ενικού του αρσενικού και του θηλυκού άρθρου και του αρνητικού μορίου *δεν* πριν από τους άηχους κλειστούς φθόγγους *κ*, *π*, *τ* (π.χ. *στο κόσμο*, *τη κρεμάλα*, *στη κλούβα*, *στη πατρίδα*, *στη πλάτη*, *δε πληρώσεις*)· κατάληξη αρχαίων τριτόκλιτων θηλυκών σε *-ις* (π.χ. *πόλις*, *μεγάλη δύναμις*)· αρχαία κατάληξη ονομαστικής πληθυν-

Αλά Κλίσε. Στο περιοδικό *Ξενοφάνης* 3 (1906) 92 το χωριό μνημονεύεται ως *Αλακλισέ*. Η τουρκική ονομασία του χωριού αναγράφεται στον τοπογραφικό χάρτη τού Α. Philippson, ό.π., Blatt 1.

40. Βλ. Β. Φ. Αδαμαντιάδης (1957), ό.π., σ. 92.

41. Η περιγραφή του ιδιώματος βασίζεται αποκλειστικά στα γλωσσικά στοιχεία που περιέχει το χειρόγραφο αυτοβιογραφικό κείμενο του πρόσφυγα Αθανάσιου Κεραμιτζόγλου, γεννημένου στο Αλάκλισε το 1909. Το χειρόγραφο ανήκει, όπως προαναφέρθηκε, στο Αρχείο του Κέντρου Ιστορίας του Δήμου Συκεών Ν. Θεσσαλονίκης.

42. Η ορθογραφία του πρωτότυπου κειμένου στα παραδείγματα έχει αποκατασταθεί.

τικού αρσενικών σε –αι αντί της κοινής –ες (π.χ. *αγωνισταί, συνεργάται*)· χρήση της ονομαστικής πληθυντικού των αρσενικών στη θέση της αιτιατικής (π.χ. *μόνον με δύο τραυματίοι* αντί *μόνο με δύο τραυματίες, αφοπλίσανε δύο σταθμοί χωροφυλάκων* αντί *αφοπλίσανε δύο σταθμούς χωροφυλάκων*)· κατάληξη ονομαστικής πληθυντικού αρχαίων τριτόκλιτων θηλυκών –ες αντί –εις (π.χ. *φυλακίσεις* αντί *φυλακίσεις*)· κατάληξη ονομαστικής πληθυντικού αρσενικών ουσιαστικών –οι αντί –ες (π.χ. *εγκληματίοι*)· ρηματική κατάληξη *ά* πληθ. προσώπου ενεργητικής φωνής –ομε αντί –οιμε (π.χ. *βάζομε, μαζεύομε, ζήσομε, καθίσομε*)· ιδιωματικοί ρηματικοί τύποι (π.χ. *απαγορευόνταν* αντί *απαγορευόταν, είχαν απομένει* αντί *είχαν απομείνει* και *μτχ. απομένοντες* αντί *απομείναντες, βρισκόμασταν, μεραζόμασταν*)· σύνταξη του ρήματος με αιτιατική τής προσωπικής αντωνυμίας αντί γενικής (π.χ. *τον – με λέει* αντί *του – μου λέει, τον δώσανε* αντί *του δώσανε*)· παράλειψη του επαναληπτικού αντικειμένου, μετά το κανονικό ονομαστικό αντικείμενο, όταν αυτό προηγείται του ρήματος (π.χ. «*είχε ένα Λόχο Στρατώ στο χωριό μας κι αυτόν ακόμη δεν ιδοποίησε το Σύνταγμα ναπισθοχωρήσι*» αντί *...κι αυτόν ακόμη δεν τον ειδοποίησε το Σύνταγμα να οπισθοχωρήσει*). Από το ιδιωματικό λεξιλόγιο σημειώνουμε ορισμένες λέξεις και φράσεις: *κεραμιδαριά (τα)* = κεραμοποιεία, *’πού* = από, *πάλε* = πάλι, *επιρετούσαν* = υπηρετούσαν, *πέρα ’ποδώ* = (χρον.) από ’δώ και πέρα, στο εξής, *πλατέα (η)* = πλατεία, *λευκότοπος (ο)* = περιοχή με λεύκες, *τους άφηνε για κορμπάνι στους Τούρκους* = τους άφηνε στους Τούρκους να τους σφάξουν (κορμπάνι < τουρκ. kurban «σφάγιο»), *ξάφνιασε* = ξαφνιάστηκε, *να πάγω* = να πάω.

Το γλωσσικό ιδίωμα των Αλατσάτων Ερυθραίας – Ονοματολογικά

Στη χερσόνησο της Ερυθραίας απέναντι από τη Χίο και σε απόσταση 10 χλμ. ΝΑ. της Κρήνης (τουρκ. Τσεσμέ) και 40 χλμ. ΝΔ. της Σμύρνης ανθούσε πριν από τη μικρασιατική καταστροφή η ελληνική κωμόπολη των Αλατσάτων. Ο πληθυσμός της έφθανε τις 19.000 ψυχές μαζί με το επίνειό της, την Αγριλιά. Οι πρώτοι κάτοικοι της πόλης ήταν αγρότες από τη Χίο. Μετά τα Ορλωφικά (1770-1780) ο πληθυσμός της πυκνώθηκε με αποίκους από το Αιγαίο και τις Κυκλάδες, ενώ μετά το 1850 κατέφυγαν εκεί Πελοποννήσιοι, Κρήτες και Ηπειρώτες χριστιανοί⁴³. Στα Αλάτσατα, που αποτελούσαν σημαντικό κέντρο παραγωγής σταφίδας, υπήρχαν τον 19^ο αι. τρεις ορθόδοξες εκκλησίες, καθώς

43. Βλ. αναλυτικά Σταμ. Στ. Χατζήμπεης, «Η Κρήνη (Τσεσμέ) και η περιοχή της»: *Μικρασιατικά Χρονικά* 12 (1965) 215 κ.ε. Ιστορικές μνήμες από τα Αλάτσατα καταγράφει και η Ευαγ-

και ελληνικά σχολεία με 15 συνολικά δασκάλους και 1.570 μαθητές⁴⁴. Οι Αλατσατιανοί, που διακρίνονταν για την παλληκαριά, το φιλόθρησκο, αλλά και το εύθυμο του χαρακτήρα τους, δεν γνώριζαν την τουρκική γλώσσα.

Ονοματολογικά: Δεν υπάρχει ιδιαίτερη κατάληξη που να χαρακτηρίζει τα επώνυμα του ιδιώματος των Αλατσάτων. Απαντούν επώνυμα σε *-άς* και *-ας* (π.χ. *Κοπανάς*, *Σερβετάς*, *Βουγιουλέκας*, *Μακαρόνας*), σε *-ος* (π.χ. *Τσίγγος*, *Μαργιόλος*, *Σλατάνος*), σε *-ης* (π.χ. *Μαστραδώνης*, *Κοτζαμάνης*, *Λουλούδης*, *Τσιτιβίνης*) και σπάνια σε *-άκης* (π.χ. *Καραβατζάκης*). Δεν υπάρχουν χαρακτηριστικά βαπτιστικά ονόματα ανδρών. Συχνή είναι όμως η κατάληξη *-(ι)ός* σε κοινά ανδρικά βαπτιστικά ονόματα (π.χ. *Γιαννιός*, *Μανωλιός* και *Μανωλός*, *Νικολός*), καθώς και η κατάληξη *-ής* (π.χ. *Κωστής*). Ως προς τα γυναικεία βαπτιστικά ονόματα, αυξημένο ποσοστό παρουσιάζουν όσα σχηματίζονται από ονόματα λουλουδιών (π.χ. *Ντάλια*, *Βιολέτα*, *Γιασεμί*, *Τριϊαδαφυλλιά*, *Πασχαλιά*, *Κρινιώ*). Απαντούν επίσης ονόματα από την αρχαία ελληνική παράδοση (π.χ. *Περσεφόνη*, *Καλυψώ*, *Ευτέρπη*, *Φιλομήλα*), ονόματα από ευγενή μέταλλα (π.χ. *Διαμάντω*, *Μαλαματένια*), αλλά και ονόματα ασυνήθιστα στην υπόλοιπη Ελλάδα (π.χ. *Σιμέλα*, *Βάγια*). Χαρακτηριστικό του ιδιώματος είναι το φαινόμενο της εκφοράς των γυναικείων βαπτιστικών ονομάτων σε ουδέτερο γένος και με κατάληξη *-(ι)ό* (π.χ. *το Μαλαματό*, *το Βενετό*, *το Γιαννουλιό*, *το Κατερινιό*, *το Δεσποινιό*, *το Μαρουλιό*). Οι τύποι αυτοί έχουν συνήθως θωπευτική σημασία. Στα γυναικεία βαπτιστικά επίδοση παρουσιάζει η υποκοριστική κατάληξη *-ίτσα* (π.χ. *Βαϊτσα*, *Φιλίτσα*, *Μηλίτσα*, *Μαρίτσα*, *Γιωργίτσα*) και η κατάληξη *-ούλα* (π.χ. *Μοσχούλα*, *Αυγούλα*, *Ματούλα*, *Κυριακούλα*). Αξιοσημείωτες είναι οι υποκοριστικές καταλήξεις *-ούκα* (π.χ. *Δεσπούκα*) και *-ουκό* (π.χ. *το Σταματουκό*) σε γυναικεία βαπτιστικά ονόματα.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Από την πρώτη επεξεργασία του γλωσσικού υλικού που συγκεντρώθηκε, εκείνο που εντυπωσιάζει είναι η ποικιλομορφία που παρουσιάζουν τα ιδιώματα της περιοχής της Βιθυνίας όχι μόνο από χωριό σε χωριό αλλά και μέσα στην ίδια πόλη. Η ιδιάζουσα περίπτωση της συνύπαρξης στην πόλη της Προύσας του νότιου ιδιώματος των ελληνόφωνων και του ημιβόρειου ιδιώματος των

γελία Γεωργ. Κουτσοδόντη στο βιβλίο της *Αλάτσατα Μικράς Ασίας. Η πατρίς των γονέων μου. Ιστορία-Λαογραφία-Μνήμες*, Αθήνα: Έκδοση Φιλοτεχνικού Ομίλου Χίου, 2001.

44. Βλ. Σταμ. Στ. Χατζήμπεης, ό.π., σ. 216.

τουρκόφωνων ελληνικών πληθυσμών είναι χαρακτηριστική και συνάμα αντιπροσωπευτική της γλωσσικής κατάστασης που επικρατούσε στην περιοχή αυτή της ΒΔ. Μικράς Ασίας πριν από την ανταλλαγή των πληθυσμών. Η γλωσσική αυτή ποικιλομορφία μέσα σε γεωγραφικό χώρο σχετικά περιορισμένο μαρτυρεί την ιδιόμορφη ιστορική μοίρα της περιοχής αυτής, που δέχτηκε, ιδιαίτερα κατά τους πρώτους μεταβυζαντινούς αιώνες, πλήθος εποίκων αλλά και μεταναστών τόσο από την Ελλάδα όσο και από την Ανατολή. Από τον ακριβή προσδιορισμό της ιδιομορφίας κάθε γλωσσικού ιδιώματος, αλλά και από τον προσδιορισμό των σχέσεων που παρουσιάζουν τα ιδιώματα της Βιθυνίας αφενός μεταξύ τους, και αφετέρου με τα υπόλοιπα νεοελληνικά ιδιώματα αναμένεται να προκύψουν χρήσιμα συμπεράσματα τόσο για τη μικρασιατική ελληνική όσο και για την ιστορική έρευνα της καταγωγής των ελληνικών πληθυσμών της περιοχής αυτής της Μικράς Ασίας. Ένα ερώτημα που τίθεται και μένει να απαντηθεί στα πλαίσια της προσπάθειας αυτής είναι σε ποιο βαθμό οι ιδιομορφίες κάθε ιδιώματος αντικατοπτρίζουν τη γλωσσική ιδιαιτερότητα γηγενών πληθυσμών και σε ποιο βαθμό τη γλωσσική ιδιαιτερότητα των εποίκων – μεταναστών. Μία επιπρόσθετη δυσκολία δημιουργείται από το γεγονός ότι ο μελετητής των μικρασιατικών ιδιωμάτων είναι σήμερα υποχρεωμένος να εργασθεί με γλωσσικό υλικό, το οποίο, καθώς είναι εν πολλοίς προσφυγικό, δεν είναι άμοιρο προσμείξεων τόσο από την κοινή όσο και από τοπικά ιδιώματα.

Ένα δεύτερο στοιχείο που εντυπωσιάζει το μελετητή είναι το γεγονός ότι τα ιδιώματα της Βιθυνίας –και μάλιστα όσα επιβίωσαν μέσα σε κυρίαρχα αλλόγλωσσο περιβάλλον, όπως αυτά των τουρκόφωνων Ελλήνων της περιοχής– διέσωσαν πολλά αρχαιοπινή και μεσαιωνικά στοιχεία, η συστηματική μελέτη των οποίων μπορεί να διαφωτίσει πτυχές της διαχρονικής πορείας της ελληνικής γλώσσας στην περιοχή. Αναφέρουμε ενδεικτικά την αρχαιοπινή προφορά του υ και του γ στις λέξεις *γιουνέκες* (Σιμάβλο), *γρυ* (Ντερέκιοϊ) ή *γονείς* (τουρκόφωνοι Προύσας), τους σημασιολογικούς αρχαϊσμούς *κήρυκας* «διαλαλητής» και *ν'εραϊδα* «γοργόνα» (τουρκόφωνοι Προύσας), τους λεξιλογικούς αρχαϊσμούς *επίλοιπος*, *ότι* (αιτιολ.), *πρήσμα*, *γηράματα*, *τέσσερες* αλλά και τους βυζαντινούς τύπους *έναι*, *τες* (άρθ.), *πάλε*, *διλικάτος*, *διατί* «επειδή» (ελληνόφωνοι Προύσας). Τα δεδομένα αυτά επιβεβαιώνουν τη γενική γλωσσική αρχή σχετικά με την συντηρητικότητα των γλωσσικών κλάδων που αποκόπτονται από τον κύριο κορμό μιας γλώσσας και επαληθεύουν την εκτίμηση που εξέφρασε ο Γ. Ν. Χατζιδάκις με αφορμή τα ελληνικά ιδιώματα της μικρασιατικής ενδοχώρας και κυρίως τη διάλεκτο της Καππαδοκίας, ότι δηλ.: «*δυνάμεθα εκ των προτέρων μετά μεγάλης πιθανότητας να προσδοκώμεν ότι πολλά τ'αρχαιοπινή και μεσαιωνικά στοιχεία θα διεφύλαξεν ημίν η δίκην Πομπηίας*

κατακεχωμένη Μικρασιατική ελληνική γλώσσα, άτινα ως γεωλογικόν στρώμα παλαιότερων χρόνων θα παράσχωσιν ημίν παλαιότεραν εικόνα, οίαν ενεφάνιζεν η γλώσσα ημών κατά τον μέσον αιώνα»⁴⁵.

Εμφανής είναι εξάλλου η επίδραση που δέχτηκαν τα ελληνικά ιδιώματα της περιοχής από την τουρκική γλώσσα, με την οποία συνυπήρξαν τουλάχιστον από τον 14^ο αιώνα. Η επίδραση αυτή δεν περιορίζεται μόνο σε επίπεδο λεξιλογίου (πβ. τις πολλές δάνειες από την τουρκική λέξεις στα περισσότερα ιδιώματα που μελετήθηκαν)⁴⁶, αλλά επεκτείνεται και σε άλλα γλωσσικά επίπεδα⁴⁷. Αναφέρουμε ενδεικτικά τη μερική αδυναμία προφοράς των φθόγγων δ και θ (Ντερέκιοϊ, τουρκόφωνοι Προύσας), τη μερική σύγχυση των γραμματικών γενών ή τον 'συγκολλητικό' σχηματισμό ρηματικών τύπων (τουρκόφωνοι Προύσας), την παράλειψη του άρθρου στην αρχή της πρότασης (Προύσα, Ντερέκιοϊ, Σιμάβλο), την ακολουθία προσδιορίζον-προσδιοριζόμενο σε κτητικές περιφράσεις (Προύσα) ή τη θέση του ρήματος στο τέλος της πρότασης (τουρκόφωνοι Προύσας).

Η παρουσία στα βιθυνικά ιδιώματα αρκετών λεξιλογικών και μορφολογικών χαρακτήρων βενετικής προέλευσης (πβ. λ. *άμια*, *γαλέντζια*, *διλικάτος*, *κοιιάδος*, *κατάλ.* -*άντζας* στα ιδιώματα Προύσας και Ντερέκιοϊ), αλλά και τα σπάνια λατινογενή ονόματα που απαντούν στα ιδιώματα αυτά (πβ. *Αγριππίνα*, *Δόμνα/Δόμνα* στο ιδίωμα της Προύσας) φαίνεται ότι ενισχύουν τα στοιχεία της σύγχρονης ιστορικής έρευνας⁴⁸ σχετικά με την παρουσία γηγενών χριστιανικών πληθυσμών στην περιοχή της Βιθυνίας κατά τους αιώνες που ακολούθησαν την οθωμανική κυριαρχία.

Σήμερα τα ιδιώματα της Βιθυνίας φθίνουν, ακολουθώντας την τύχη και των υπόλοιπων μικρασιατικών ιδιωμάτων που μεταφυτεύθηκαν στην Ελλάδα⁴⁹. Αψευδής μάρτυρας της πραγματικότητας αυτής είναι η έντονη παρουσία της νεοελληνικής κοινής στο λόγο των προσφύγων της δεύτερης και ιδιαίτερα της τρί-

45. Γ. Ν. Χατζιδάκις, ό.π., σ. 483 [= *MNE* τόμ. Β', σ. 540].

46. Αξίζει να σημειώσουμε ότι πολλές από τις δάνειες τουρκικές λέξεις που καταγράφηκαν στα πλαίσια της συλλογής αυτής δεν χρησιμοποιούνται πλέον σήμερα, αλλά συντηρούνται στη μνήμη των ηλικιωμένων, καθώς απηχούν τη γλώσσα της πρώτης γενιάς των προσφύγων, η οποία εν πολλοίς έχει εγκαταλειφθεί.

47. Για τους τουρκισμούς που απαντούν σε μικρασιατικές διαλέκτους και ιδιώματα βλ. R. M. Dawkins, ό.π., σ. 197-204 (§§ 379-385) και Ν. Γ. Κοντοσόπουλος, ό.π., σ. 8 κ.ε.

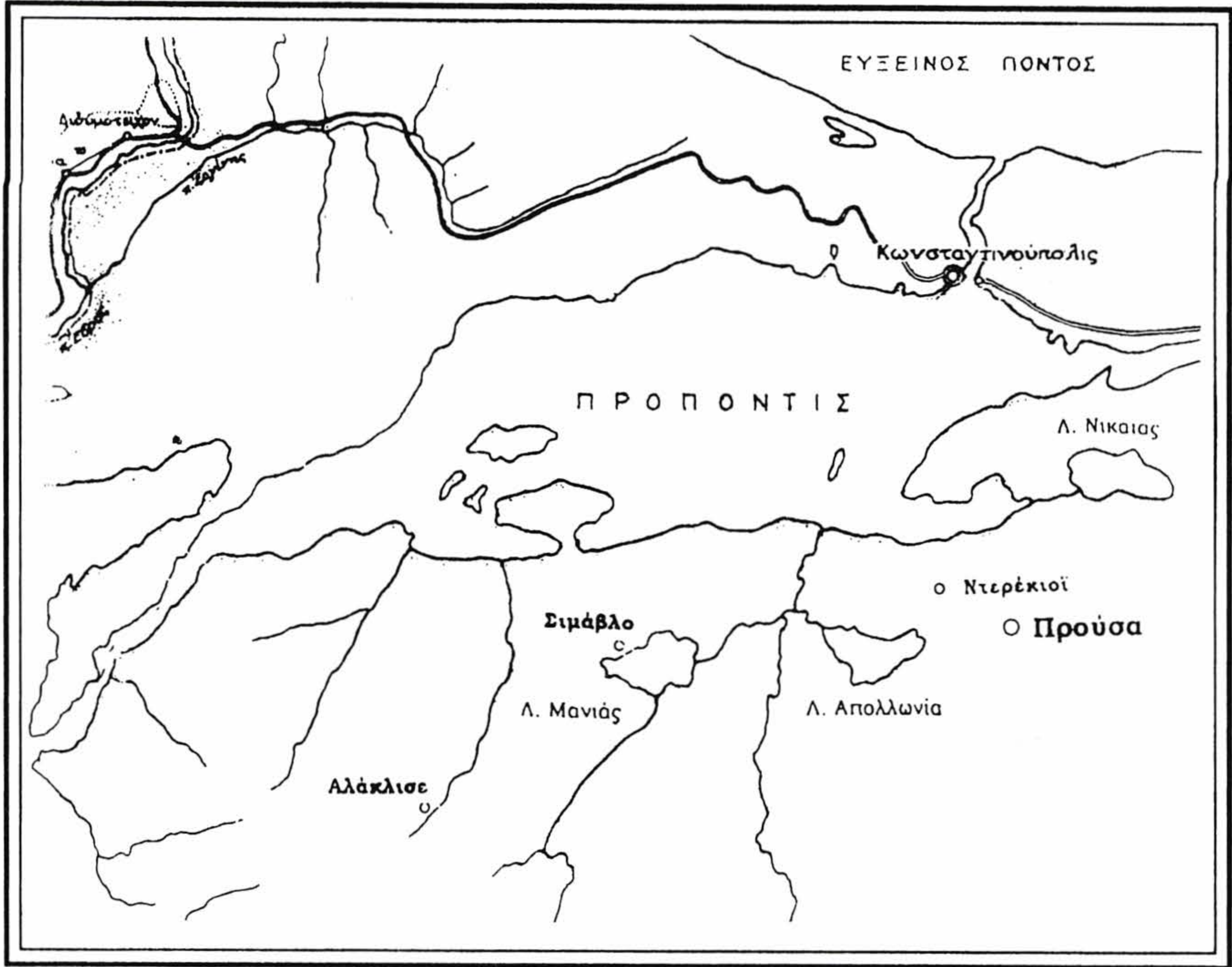
48. Βλ. Χ. Γ. Πατρινέλης, ό.π., σ. 11-12.

49. Για το μέλλον των μικρασιατικών ιδιωμάτων βλ. Δ. Τομπαΐδης, «Η τύχη των μικρασιατικών ιδιωμάτων στον ελληνικό χώρο»: *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 9 (1992) 241-250.

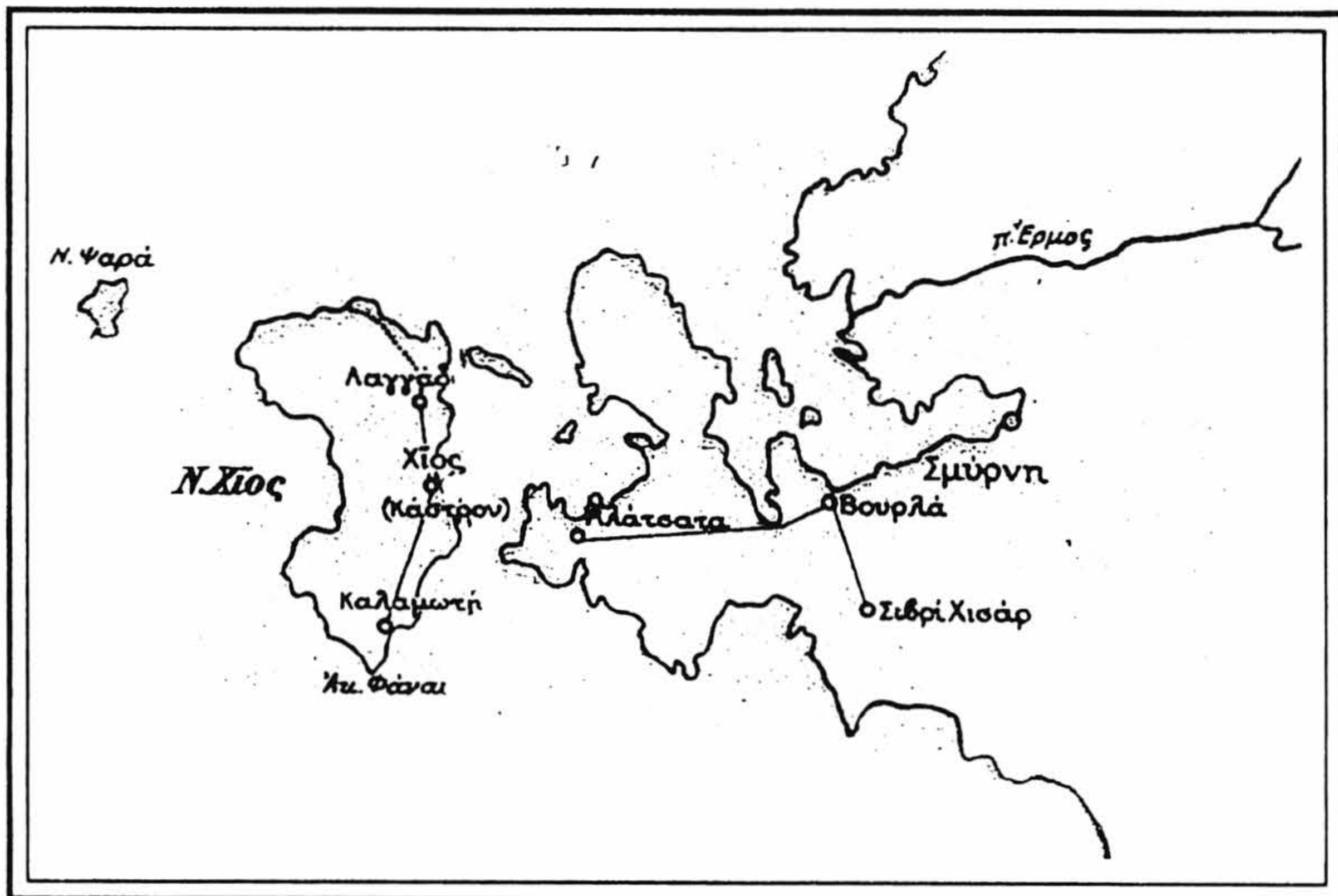
της γενιάς. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι από τα ιδιωματικά μορφο-φωνητικά και συντακτικά φαινόμενα που περιγράψαμε πολλά είτε απαντούν σποραδικά είτε συνυπάρχουν και εναλλάσσονται με αντίστοιχα φαινόμενα της κοινής. Πολλά επίσης στοιχεία από το ιδιωματικό λεξιλόγιο ανασύρθηκαν από τη μνήμη των ηλικιωμένων σαν μέσα από παλιό σεντούκι, καθώς εδώ και χρόνια έχουν πάψει πλέον να χρησιμοποιούνται. Αξίζει να σημειώσουμε ότι η διαδικασία της υποχώρησης των ιδιωμάτων είχε ξεκινήσει ήδη από τη δεύτερη προσφυγική γενιά. Κάτω από την επίδραση της επίσημης γλώσσας των σχολείων και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος τα παιδιά που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στην Ελλάδα μετά τη μετοικεσία του 1922 άρχισαν να εγκαταλείπουν, συνειδητά πολλές φορές, το ιδίωμα των γονιών τους προς όφελος μιας ‘ευγενέστερης’ –όπως τη θεωρούσαν– επιλογής. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια της μητέρας μου Παναγιώτας Παναγιωτοπούλου-Κωνσταντινίδου, Προυσιώτισσας της δεύτερης προσφυγικής γενιάς: «Οι παλιοί λέγανε: *’α καβουρδίσω λίγα πιπέργια*, εμείς: *Θα τηγανίσω λίγες πιπεργιές* – πιο εξευγενισμένα το λέγαμε». Η ίδια θυμάται ότι αισθανόταν ενοχλημένη και αντιμετώπιζε με ειρωνεία τους γονείς της, κάθε φορά που τους άκουγε να χρησιμοποιούν την ιδιωματική *πορποδιά*, λέξη που η ίδια ποτέ δεν χρησιμοποίησε, επιλέγοντας στη θέση της την κοινή *κλωτσιά*.

Παρά τις πιέσεις και τις αλλοιώσεις που αναπόφευκτα δέχθηκαν και δέχονται τα μικρασιατικά ιδιώματα, στοιχεία τους εξακολουθούν να επιβιώνουν στα πλαίσια του οικείου και ιδιαίτερα του συγκινησιακά φορτισμένου λόγου των προσφύγων. Το ιδιωματικό υλικό που συγκεντρώθηκε στα πλαίσια της γλωσσικής αποστολής στο Νομό Θεσσαλονίκης, 80 και πλέον χρόνια μετά την εγκατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών στην Ελλάδα, αποτελεί δείγμα της ανθεκτικότητας πολλών ιδιωματικών στοιχείων μέσα στο χρόνο. Καθώς ο χρόνος κυλά και οι τελευταίοι αυθεντικοί φορείς των μικρασιατικών ιδιωμάτων όλο και λιγοστεύουν καθίσταται επιτακτικότερη η ανάγκη να καταρτισθούν και νέες γλωσσικές συλλογές με επιτόπιες έρευνες στους τόπους εγκατάστασης των προσφύγων, έτσι ώστε να διασωθεί ένα πολύτιμο κομμάτι της νεότερης γλωσσικής μας κληρονομιάς, το οποίο κινδυνεύει να χαθεί οριστικά και αμετάκλητα.

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, δ. Φ.

ΧΑΡΤΗΣ 1. Η Προύσα και τα μέχρι το 1922 ελληνικά χωριά Ντερέκιοϊ, Σιμάβλο και Αλάκλισε στη ΒΔ. Μικρά Ασία

ΧΑΡΤΗΣ 2. Τα Αλάτσατα στη χερσόνησο της Ερυθραίας